תנ״ך · ראשונים · אבן עזרא · כתובים

אבן עזרא על דניאל

רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אבן עזרא על דניאל

רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אבן-עזרא-על-דניאל/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 8
פסוק א 8
פסוק ב 10
פסוק ג 10
פסוק ד 11
פסוק ה 12
פסוק ו 12
פסוק ז 12
פסוק ח 12
פסוק ט 12
פסוק י 12
פסוק יא 13
פסוק יב 13
פסוק יג 13
פסוק יד 13
פסוק טו 13
פסוק טז 13
פסוק יז 14
פסוק יח 14
פסוק יט 14
פסוק כ 14
פסוק כא 14
פרק ב 14
פסוק א 14
פסוק ב 15
פסוק ג 15
פסוק ד 15
פסוק ה 15
פסוק ו 16
פסוק ז 16
פסוק ח 16
פסוק ט 16
פסוק י 16
פסוק יא 16
פסוק יב 16
פסוק יג 16
פסוק יד 17
פסוק טו 17
פסוק יז 17
פסוק יח 17
פסוק יט 17
פסוק כ 17
פסוק כא 17
פסוק כב 17
פסוק כג 18
פסוק כד 18
פסוק כה 18
פסוק כו 18
פסוק כז 18
פסוק כח 18
פסוק כט 18
פסוק ל 18
פסוק לא 18
פסוק לב 19
פסוק לג 19
פסוק לד 19
פסוק לה 19
פסוק לו 19
פסוק לז 19
פסוק לח 19
פסוק לט 19
פסוק מא 20

פסוק מב 21
פסוק מג 21
פסוק מד 21
פסוק מה 21
פסוק מו 21
פסוק מז 21
פסוק מח 21
פסוק מט 21
פרק ג 22
פסוק א 22
פסוק ב 22
פסוק ג 22
פסוק ד 22
פסוק ה 22
פסוק ו 22
פסוק ז 22
פסוק ח 22
פסוק ט 22
פסוק י 23
פסוק יא 23
פסוק יב 23
פסוק יג 23
פסוק יד 23
פסוק טו 23
פסוק טז 23
פסוק יט 23
פסוק כ 23
פסוק כא 23
פסוק כב 24
פסוק כד 24
פסוק כה 24
פסוק כו 24
פסוק כז 24
פסוק כח 24
פסוק כט 24
פסוק ל 24
פסוק לא 25
פסוק לב 25
פסוק לג 25
פרק ד 25
פסוק א 25
פסוק ב 25
פסוק ג 25
פסוק ד 25
פסוק ה 25
פסוק ו 25
פסוק ז 25
פסוק ח 26
פסוק ט 26
פסוק י 26
פסוק יא 26
פסוק יב 26
פסוק יג 26
פסוק יד 27
פסוק טו 27
פסוק טז 27
פסוק יז 27
פסוק יח 27
פסוק כא 27
פסוק כד 27
פסוק כה 27
פסוק כח 27
פסוק לד 28
פרק ה 28

פסוק א 28
פסוק ב 28
פסוק ה 28
פסוק ו 28
פסוק ז 29
פסוק ט 29
פסוק י 29
פסוק יא 29
פסוק יב 29
פסוק יח 29
פסוק יט 29
פסוק כ 29
פסוק כה 29
פסוק ל 29
פרק ו 30
פסוק א 30
פסוק ב 30
פסוק ג 30
פסוק ד 30
פסוק ו 31
פסוק ז 31
פסוק ח 31
פסוק ט 31
פסוק יא 31
פסוק יג 31
פסוק טו 31
פסוק יח 31
פסוק יט 31
פסוק כ 31
פסוק כא 31
פסוק כג 32
פסוק כד 32
פסוק כה 32
פסוק כט 32
פרק ז 32
פסוק א 32
פסוק ב 32
פסוק ג 32
פסוק ד 32
פסוק ה 33
פסוק ו 33
פסוק ז 33
פסוק ח 33
פסוק ט 33
פסוק י 33
פסוק יא 33
פסוק יג 33
פסוק יד 34
פסוק טז 36
פרק ח 36
פסוק א 36
פסוק ב 36
פסוק ג 36
פסוק ד 37
פסוק ה 37
פסוק ח 37
פסוק ט 37
פסוק י 37
פסוק יב 38
פסוק יג 38
פסוק יד 38
פסוק יז 38
פסוק יט 38
פסוק כג 38

פסוק כד 39
פסוק כה 39
פרק ט 39
פסוק א 39
פסוק ב 39
פסוק ג 41
פסוק ד 41
פסוק ה 41
פסוק ו 41
פסוק יא 41
פסוק יד 41
פסוק טו 41
פסוק כ 41
פסוק כא 41
פסוק כב 42
פסוק כג 42
פסוק כד 42
פסוק כה 44
פסוק כו 44
פרק י 45
פסוק א 45
פסוק ב 45
פסוק ד 45
פסוק ה 45
פסוק ו 45
פסוק ז 46
פסוק ח 46
פסוק יז 46
פרק יא 46
פסוק א 46
פסוק ב 48
פסוק ג 49
פסוק ד 49
פסוק ה 50
פסוק ו 50
פסוק ז 50
פסוק ח 50
פסוק ט 50
פסוק י 50
פסוק יא 50
פסוק יג 51
פסוק טו 51
פסוק טז 51
פסוק יז 51
פסוק יח 51
פסוק יט 51
פסוק כ 51
פסוק כא 51
פסוק כב 51
פסוק כג 52
פסוק כה 52
פסוק כו 52
פסוק כז 52
פסוק כח 52
פסוק כט 52
פסוק ל 52
פסוק לב 53
פסוק לג 53
פסוק לד 53
פסוק לה 54
פסוק לו 54
פסוק מ 54
פסוק מא 54
פסוק מב 54

פסוק מג 54
פסוק מד 54
פסוק מה 55
פרק יב 55
פסוק א 55
פסוק ב 55
פסוק ג 55
פסוק ד 55
פסוק ה 56
פסוק ו 56
פסוק ז 56
פסוק ח 56
פסוק ט 56
פסוק יא 56
פסוק יג 57

פרק א

פסוק א

נאום אברהם בר' מאיר אבן עזרא הספרדי: זה ספר איש חמודות, מדובר בו נכבדות, ונבואות עוברות ועתידות. וכל דבר בקוצר בחידות, ובמלאכי מעלה סודות, עומדים על יסודות, ומפרשיו לא עמדו בסודו, וכל אחד ביאר כאשר השיגה ידו, ורגלי כולם מועדים, בקץ מועד מועדים, גם התערבה להם החיה, כי שמו רביעית היא השלישיה. ועתה אחל לפרש כפי דקדוק הלשון.

בשנת - מצאנו כתוב כי עשתי עשרה שנה מלך יהויקים, אם כן מה טעם בשנת שלש למלכותו?! ועתה דברי אלה בני יאשיהו כתוב כי ארבעה בנים הניח: הבכור יוחנן, השני יהויקים, השלישי צדקיהו, הרביעי שלום. ומצאנו כי במות יאשיהו מלך בנו ומקצת חכמינו ז"ל אמרו: כי זה יהואחז הוא יוחנן והנה לא מלך רק ג' חדשים, וימלוך תחתיו יהויקים אחיו והוא בן עשרים ושלש, והנה הוא קטן מיהויקים ואיך קראו הכתוב בכור?! על כן אמרו: שבכר במלכות והוצרכו לומר, כי שלום הוא צדקיהו, בעבור כי נבואת ירמיהו על שלום דבקה עם נבואתו של צדקיהו. ועוד: כי לא מלך על ישראל אחר צדקיהו ולספור הכתוב רביעי בעבור שם בלא גוף דרך זרה. ועתה התבונן כי יהואחז הוא שלום ויוחנן לא מלך ואל תשום, בעבור שנקרא שלום בשני שמות, כי הנה שלמה הוא קהלת ובני שמואל שמה ואביה ושם כתוב כי הוא יואל ועמינדב הוא יצהר ואוריאל הוא צפניה ורבים ככה. ובתורה זרח הוא צחר והעד ששלום הוא יהואחז, כי כאשר מת האב היה יהויקים בן כ"ה שנה וצדקיהו שהוא השלישי בן כ"ד ושלום בן כ"ג וככה כתוב שיהואחז הוא שלום, ויקחו עם הארץ את יהואחז בן יאשיהו וימשחוהו וימליכו אותו תחת יאשיהו אביו. ועוד שנית: כי שלום הוא יהואחז, כי כתוב כי פרעה נכו לקחו אחר שלשה חדשים שמלך ויביאהו מצרים וימת שם, וכתוב בירמיהו על שלום אשר יצא מן המקום הזה לא ישוב שם עוד, כי במקום אשר הגלו אותו שם ימות. ואל תתמה בעבור הכתוב למעלה: הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו המלך צדקיהו, כי תחילת הפרשה הוא: כי כה אמר ה' על בית מלך יהודה יספר על מה שאמר לו השם לפני מלוך צדקיהו, והנה יספר מה התנבא אל יהואחז שהוא שלום אחר שהוליכוהו אל מצרים, והחל מן: הוי בונה ביתו בלא צדק על יהויקים, ושם כתוב: ואחרי כן התנבא על יהויכין כי כן כתוב שם וכל אלה שלשתן מלכו לפני צדקיהו. ובספר יחזקאל שאמר: שא קינה אל נשיאי ישראל שמתו ולא נשאר מבניהם מלך והחל מן יהואחז הוא שלום, ואומר: ויביאוהו בחחים אל ארץ מצרים והכפיר הוא יהויקים שהמליכו מלך

מצרים, ויתנהו בסוגר בחחים ויביאהו אל מלך בבל וככה כתוב בדברי הימים: ויאסרוהו בנחושתים להוליכו בבלה ואחרי כן מקונן על יהויכין: מטה עזה אש אכלתהו, ואחרי כן מקונן על צדקיהו ותצא אש ממטה בדיה פריה אכלה ולא היה בה מטה עז שבט למשול. והנה התברר כי יהויקים הוליכוהו אל בבל, ואל יקשה בעיניך בעבור שאמר להוליכו בבלה ולא אמר ויוליכוהו, כי הנה כתוב על צדקיהו בירמיהו ויאסרהו בנחושתים להביא אותו בבלה וכתוב אחר ויאסרהו בנחושתים ויביאהו בבלה והנה כתוב בדניאל: בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר אל ירושלים ויצר עליה ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית ה' ויביאם ארץ שנער. והנה הטעם: יהויקים והכלים הביאם בית אלהיו להשתחוות לו ואחרי כן אמר: ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו ולא יתכן בדרך הלשון לפרש ויביאם, כי הכלים לבדם הביא בעבור הכתוב: ואת הכלים הביא. וכתוב בדברי הימים: ויאסרהו בנחושתים להוליכו בבלה ומכלי בית ה' הביא נבוכדנצר לבבל ויתנם להיכלו בבל וירמיהו מתנבא על יהויקים: כי קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים ועל כן טעה האומר כי בשנת שלש למלכות יהויקים שהמליכו פרעה היא שנה שלישית למרדו, ועל כן הוצרכתי לפרש כי בשנת שלש למלכות יהויקים שהמליכו פרעה, בא נבוכדנצר עליו ויצר על ירושלים ולקחה בתחלת השנה הרביעית ליהויקים והיא השנה הראשונה לנבוכדנצר, כי כן כתוב והנה הוליכו אל בבל ועמד בנחושתים כמו שנה, וצוה נבוכדנצר ושב יהויקים למלכותו: ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב וימרד בו ובא נבוכדנצר או גדודיו אל ירושלים והרגו את יהויקים וסחבו אותו מהלאה לשערי ירושלים, ותהי נבלתו מושלכת ולא נקבר כי כן התנבא ירמיהו, ואל תתמה בעבור: וישכב יהויקים עם אבותיו כי הנה כתוב: הנך שוכב עם אבותיך ובמצרים מתו והנה מלך יהויכין בנו ג' חדשים ותפשו נבוכדנצר בשנת ח' למלכו והיא שנת עשתי עשרה ליהויקים ומלך צדקיהו עשתי עשרה שנה, והיא שנת תשע עשרה למלך נבוכדנצר, והנה בשלשה חדשים נהרג יהויקים וגלה יהויכין בנו, ואל תתמה בעבור שתמצא כתוב: בשנת שבע לנבוכדנצר וככה על צדקיהו היא שנת שמונה עשרה, כי במספר המלכים כאלה וכאלה. והלא ידענו כי ירבעם ורחבעם בחדש אחד מלכו והנה כתוב כי רחבעם מלך י"ז שנה וימלוך אביה בנו תחתיו בשנת י"ח לירבעם, והנה אבאר לך זה מחשב אחד יחשוב מיציאת מצרים מניסן, או לבריאת עולם מתשרי, ויום אחד בשנה חשוב שנה יספור מיום מלוך המלך עד תקופת שנתו, על כן תהיה שנת י"ח י"ט. והמשל בנולד ביום ו' לפני שקוע השמש בעיר הזאת שהיא רדום בתקופת תמוז והיום ארוך ט"ז שעות שלימות, והנה יומל הבן בקר יום ששי שהוא יום

שמיני כפי חשבון התורה והוא יום שביעי ואיננו שלם, רק יחסרו י"ו שעות, ואל תתמה בעבור שתמצא ביחזקאל: יביאהו במצודות למען לא ישמע קולו, כי כן חשבו עבדי נבוכדנצר. וטעם התמלוך שאל ירמיהו ליהויקים, כי הנבואה עליו התחשוב כי מלכותך תתקיים לך בעבור היותך מתחרה בארז? והנה נשארה השאלה הקשה, כבר הזכרתי כי צדקיהו היה במות אביו בן כ"ד שנה והנה יהיה במות יהויקים וגלות יהויכין בן ל"ה שנה והנה כתוב: בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו וזה החשבון הוא שנקרא מלך שלש שנים לפני מות יאשיהו, כי נודע זה בכל הגוים שהומלך צדקיהו והעד הכתוב בירמיהו בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה דבר השם לירמיהו שיעשה מוסרות וישלחם אל מלכי אדום ומואב ועמון וצור, ביד מלאכים הבאים ירושלים אל צדקיהו מלך יהודה, כי אלה המלכים שמעו שנהרג יאשיהו וחשבו כי צדקיהו שהמליכו כשהיה בן כ"א שנה הוא ימלוך תחתיו, ואין טענה ממלכות יהואחז כי עם הארץ המליכוהו ולא שמעו דבריו כי לא מלך רק שלשה חדשים. ונשאר בפרשה דבר לפרש והוא: ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי והנה ירמיה מספר זה הדבר של המוטות אל צדקיהו בעת מלכו אחר גלות יהויכין ואמר לו: הביאו צואריכם בעול מלך בבל ושם כתוב: ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו מלך יהודה. וטעם בשנה הרביעית שמרד יהויקים במלך בבל ויש תקון אחד, שהמוטות תקנם ירמיהו בראשית ממלכת יהויקים ושלחם בשנה ראשונה למלכות צדקיהו, רק אין טעם לתקון הזה. ומפרש גדול היה בספרד והוא פירש ספרים בדקדוק ופירש ואמר: כי צדקיהו תחת יהויקים וככה אמר: ואחרי אבשלום לא נטה, כי הוא שלמה ויהי ביום השביעי שהוא הרביעי הגבל את ההר שהוא העם וככה מלות רבות כמו מאתים ואת כולם ישא רוח, כי איך יתכן בלשון שאדם ידבר מלה ורצונו מלה אחרת?! והאומר בזה מהמשוגעים הוא נחשב וכבר פירשתי כולם וטוב לו שיאמר לא ידעתי ולא יהפך דברי אלהים חיים.

פסוק ב

ויתן - כתוב ומקצת כלי בית אלהים, כי בגלות יהויכין הובאו אל בבל כלי חמדת בית ה', כי כן כתוב ואוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך.

פסוק ג

ויאמר - זה אשפנז היה סריס והוא היה פקיד על כל הסריסים המשרתים ונשיו, וכתוב בדברי יחזקאל והיו סריסים בהיכל מלך בבל.

רב - גדול כמו קרית מלך רב. ע"כ אמר יפת: כי הם דניאל וחבריו וראייתו שאמר מזרע המלוכה. ולא דבר נכונה, כי הכתוב הוא: ויהי בהם מבני יהודה ואחרים מזרע המלוכה,

שהיו סריסים ולא תמצא בדניאל שהיה סריס, רק כתוב עליו ועל חביריו ילדים, אין בהם כל מום ואין מום קשה מן הסריס ודניאל וחביריו לא צוה המלך ללמדם ספר, שהוא מכתב כשדים ולשונם, רק שיעמדו לפני המלך ולא לפני נשיו. ואם טען הטוען: אם דבריך אמת שלא היו סריסים, למה הפקיד המלך עליהם שר הסריסים? התשובה: כי צוה המלך לבקש מישראל ילדים וטובי מראה והנבלים עד היום נודעים במשכב זכור. ועוד: כי אם יסורס הנער תחסר דעתו והוא מבקש להיותם העומדים לפניו יודעי כל חכמה כאשר פירשתי. ורבי יהושע אמר: כי מלת סריסים בלשון הקודש על שני טעמים: האחד: מסורסים. והשני: משרתים. ושר הסריסים היה שר על משרתי המלך וכמוהו עם הסריסים והגבורים, ואין צורך כי הסריסים היו שרים על הגבורים, בעבור היותם עבדי המלך דוד, והוא לא סרסם רק כך לקחם בשביה והיו שומרי נשיו כמשפט המלכים עד היום. וכמוהו ואת נשי המלך ואת סריסיו. וכתוב: ומן העיר לקח סריס אחד אשר הוא פקיד על אנשי המלחמה.

ומלת הפרתמים – זרה ולא תמצא במקרא רק במגלת אסתר, אולי הוא לשון כשדים או פרסיים כמו סגנים.

פסוק ד

ילדים - כמו עור ופסח שאינן ראויין לעמוד לפני מלך, על כן כתוב: עור ופסח לא יבא הבית. והטעם: בית מלכות דוד.

וטובי מראה - שלא היו ירקרקים ונראים כמו חולים.

ומשכילים בכל חכמה - כלל כל.

ויודעי דעת - שידעו בתחלת הדבור המדבר, מה שהיה בדעתו לדבר באחרונה, כי יש חכמים רבים לא ידעו זה עד סוף דבר המדבר.

ומביני מדע - שיוכלו להבין לאחרים מה שיש בלבם ובמדעם, כמו: גם במדעך מלך אל תקלל, כי יש חכמים ילאו להוציא בלשונם מה שיש בלבם, כי אם בדרך רחוקה ובארחות עקלקלות.

ואשר כח בהם - שתהיה תולדתם חזקה להסתיר העיטוש ויהיו עומדים תמיד לפניו ושיוכלו לסבול בשעת צרכם, והנה צוה לבקש מי שנמצאו בו אלה המדות ולא נמצאו בילד פחות מט"ו שנה, והנה אין צורך ללמדם השלש שנים, כי אם כתב כשדים ולשונם לדבר עם המלך בלשונו, והנה גדולים יצאו מירושלים והנה דניאל יצא בן ט"ו שנה בלכת יהויקים לבבל ושמונה שנים מלך, והנה כ"ג. ויש אומרים: צדקיהו, והנה ד' ול'

וע' שנה והנו זקן מאד בימי אסתר, אולי כבר מת ולא עלה אל בית שני ואיננו ששבצר בראיות גמורות.

פסוק ה

וימן - פועל יוצא. והטעם: לתת להם מנות, ופירוש בג – מאכל. וכתיב במקרא: ונתתיך לבג וקרי לבז. והטעם קרוב, אולי טעם בג הבשר המבושל.

ומיין משתיו - ולא נכתב ומיין משתהו, כי יש יום ידוע לשתות יין לבן או אדום או יין מקום פלוני ידוע.

וטעם לגדלם – להרגילם לעמוד ולדעת משפטי המלוכה, וזה הוא: אשר כח בהם.

ומקצתם - יש אומרים: ומקצת הילדים ומקצת כלי בית האלהים, ומקצה אחיו גם הוא נכון, והוא שפירשו בסוף השנים הנזכרות, והנה כמוהו: ומקצת ימים עשרה.

פסוק ו

ויהי - טעם מבני יהודה - כי היו בירושלים מבני בנימין ואלה אינם אחים, כי הכתוב אומר: ובעו דניאל וחברוהי להתקטלא.

פסוק ז

וישם - כאשר קרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. ורב סעדיה אמר: כי בל שם לשון כשדים וכן צר וככה נבוכדנצר בלשצר ששבצר ושם בל מפורש הוא כשום אלהי ושדרך מישך לשון כשדים הם והגאון אמר כי נגו כמו נבו אלא בלא ראיה.

פסוק ח

וישם - פת בג המלך אסורה גם היין אסור, וכתוב: אמר לנסכא ליה למשפטם לאלהיהם.

פסוק ט

ויתן - אמר הגאון: הטעם שנתנו לחן ולחסד ולרחמים בעיני שר הסריסים והוא לא עשה בקשתו והוא השיב שלא גילה סודו למלך כי לא יחייהו.

פסוק י

ויאמר - כתוב מאכלכם והוא הפת והבג, ומשתיכם לשון רבים, אשר ישתה המלך בימי הקיץ והחורף ממנו ישתו גם הם.

פניכם זועפים - כפני אנשים זועפים.

כגילכם - אין לו ריע במקרא, רק בדברי קדמונינו בן גילו.

וחיבתם - מגזרת חבולתו חוב והם שני בניינים ושרשם, כמו קם עם קים דברי הפורים האלה.

פסוק יא
ויאמר, המלצר - לשון כשדים הוא נותן המנות והנה פירוש אשר מנה כמו הפקיד ובלשון חכמים ממונה ולהיותו מגזרת אשר מנה החולק מנות קשה מאד ואף כי כתוב על דניאל.

פסוק יב
נס - לשון צווי, כמו: חל נא את פני ה'.
וטעם ימים עשרה – כי אין יכולת בחי לסבול הרעה, רק ט' ימים ככה הזכירו בעלי התולדות ותחת פת בג המלך תן לנו זרעונים הם גרגרים כאשר יזקינו, ותחת יין תן לנו מים:

פסוק יג
ויראו - בסוף עשרה מראינו והזכיר פת בג המלך ואחז דרך קצרה שלא הזכיר יין.

פסוק יד
וישמע - אמר יפת בן עלי: כי כל יום היה רואה פניהם עד ימים עשרה.

פסוק טו
ומקצת נראה - הטעם כל מראיהם. ויאמר הגאון: זה היה נס גדול ואין צורך כי היו אוכלים אורז הנקרא בלשון ערבי ארוז והוא נכבד מאד וערב מן החטה ועושה דם טהור והוא מאכל אנשי הודו ואין להם חטה ונעשו ממנו תבשילים וזה האורז ישגא מאד כאשר יבושל בחלב. והכלל כי המעט ממנו משביע והוא כבד במשקליו וגרגיריו דקין מאד ואינן עגולין ותולדתו חמה ולחה והתימה מחכם גדול שאמר שהוא הדוחן שגרגיריו עגולין ויעמוד שנים רבות ולא ירקב והוא מאכל רע ותולדתו קרה ויבישה גם במיני קטנית אפונים ואינם אלה הנמצאים בצרפת כי אלה הם קרים ורעים ומנפחים והאפונים הם נמצאים בספרד ומצרים ורומא ופרווינצה והם על ג' מינים מהם לבנים ומהם אדומים ומהם שחורים וזה המין נכבד מכלם ושלשה המינים חמים ולחים ומימיהם רפואה לכבד והם מצהילין את הפנים יותר מן היין ויוכל אדם להכיר שאלה שבצרפת בלי פה והשלשה המינים פה להם והנה האורז והאפונים הם זרעונים ומבריאים את הבשר ועוד כי כל מאכל שהוא תאוה לנפש יותר יועיל ממאכל שאין הנפש אוהבת אותו אף על פי שיהיה חם ולח כתולדת החיים, והנה אלו היו אוכלין דבר שתתאוה נפשם והיה מועיל להם.

פסוק טז
ויהי, נושא - בנפשו ואשר קצר להזכיר היין זכרו עתה, ונו"ן זרעונים נוסף, כמו: לגאיונים ורבים כמוהם.

פסוק יז
והילדים - טעם ארבעתם, שהיו שוים בכל חכמה רק דניאל הוסיף עליהם שהיה מבין בכל חזון ופתרון חלומות, כי הוא לבדו היה נביא ולא השלשה.

פסוק יח
ולמקצת - בסוף השלש שנים.
להביאם - לפני המלך.

פסוק יט
וידבר - בלשונו.
ולא נמצא - מכל הילדים היהודים שגלו כאלה ארבעתם.
ויעמדו לפני המלך - הם לבדם.

פסוק כ
וכל - זה יורה כי נבוכדנצר היה יודע חכמות וימצא כל אחד מאלה ארבעתם יודע עשר ידות על כל חרטום ואשף. ויתכן היות עשר לשון רבים כמו מעשרה שליטים, בעבור כי עשרה סך חשבון ובעל ספר יצירה אמר עשר ספירות בלי מה והחרטומים אינם האשפים, כי הנה כתוב לקרוא לחרטומים ולאשפים ושם אפרשם.

פסוק כא
ויהי - הטעם שהיה בבבל עד שנת אחת לכורש המלך, ואילו היה כתוב עד שנה אחת, היה נראה כי שנה שלימה עברה ובאומרו שנת אחת, הטעם בתוך השנה.

פרק ב

פסוק א
ובשנת - אמר הספר שהוא שנת שתים למלכות נבוכדנצר על ירושלים אחר שמרד בו צדקיהו והחריבה. ור' משה אמר: כי ב' שנים נשארו למלכותו. ולא מצאנו כדבר הזה בכל המקרא. והנכון בעיני: למלכותו על כל הגוים שהזכיר ירמיה שיכבשם, אז שקט וחשב מחשבות על משכבו מה יהיה באחרית הימים כאשר הזכיר דניאל, והזכיר חלומות בעבור שיש בצלם זהב וכסף ונחשת וברזל וכלי חרס, ומנהג החולם לראות דבר אחד.
ותתפעם - כמו: נפעמתי ולא אדבר וגזרתם את הולם פעם, כאדם שידוכה וידוכה. אמר הגאון: כי פרעה ידע החלום ולא ידע פתרונו ע"כ כתוב בפרעה ותפעם רוחו שהוא מבנין נפעל, ונבוכדנצר שלא ידע החלום והפתרון כתוב עליו ותתפעם רוחו. א"כ מה יעשה כי הוא אומר ותפעם רוחי?! ויתכן היות דגשות פ"א ותפעם תחת נו"ן בנין נפעל

כי הפועל שהוא עובר הוא נפעל כמו וילחם בישראל או דגשות הפ"א להתבלע תי"ו התפעל והנה יהיה ותפעם רוחו כמו ותפעם כחו כדרך וכבס המטהר את בגדיו ופירוש נהיתה עליו הפך ושנתי ערבה לי כענין שבוש, וכמוהו נהייתי ונחליתי וקרוב הוא מטעם כמו נהי נהיה.

פסוק ב

ויאמר, חרטומים - הם חכמי התולדת היודעים העיקרים ותולדות כל דבר וכל מעשים שיעשו בלט, וכן כתוב בחרטומי מצרים.
ואשפים - הם הרופאים, ומכשפים. הם המשנים דבר התולדה למראה העין.
והכשדים - הם חכמי המזלות, והגזרין הם בעלי הקסמים ההולכים לקראת נחשים ואלה הם שהמלך צריך להם, לא לחכמי המדות והחשבון והערכים וחכמת הבנינים והחכמה העליונה. והנה קרא לחרטומים שהם יודעים עיקר החלומות ואיך תראה הנפש חזיונות הלילה. גם קרא לאשפים שהם יודעים בדפק הזרוע או במי השתן השתנות הגוף ורובי החלומות הולכים על מתכונת הגוף. וקרא גם המכשפים שהם יודעים השעות הראויות לעשות מהם מעשיהם, אולי יסתכלו וידעו מה החלום כפי מערכת הכוכבים בזאת השעה. גם קרא לכשדים שהם יודעים העתידות כפי מלאכתם בדעתם מולדי האדם לנהוג המעלות על הגבולין ועל מבטי הכוכבים המשרתים ושני המאורות ותקופת השנה והחדש והשבוע והיום, והם היו יודעים מולד נבוכדנצר, על כן ענו הכשדים תחילה כי הדבר תלוי בהם ובחכמתם כפי דבריהם.

פסוק ג

ויאמר - אמר אחד מן הגאונים: כי היה יודע נבוכדנצר החלום ובא לנסות חכמיו. ולולי זה לא האמין בדברי דניאל והנה הכתוב מעיד: ותפעם רוחי לדעת החלום וכאשר אמר לו רעיונך על משכבך סליקו מיד נזכר כי כן היה, וכאשר הזכיר הצלם, אז נזכר לו כן.

פסוק ד

וידברו - עתה יחל לדבר לשון כשדים שהוא לשון המלך, כאשר דברו והשיב להם.

פסוק ה

ענה - יש מלות רבות לשון כשדים פירושם כפי טעם המקום, ולפי טעמי אזדא כמו קיימא ואמת הוא והטעם זאת המלה היא תתקיים, ומיהו הן לא תודיעוני החלום ופתרונו חייבי מות אתם. ויפת אמר: תעשו קטיעות קטיעות. ואמר: כי כמוהו נדמה מלך שומרון נכרת וככה ודמיתי אמך, כאילו אמר: חתיכות חתיכות תעשו בחרב, ומלת נולי הריסות וחרבה ושממה. ור' ישועה אמר: כמו דומן.

פסוק ו
והן, ונבזבה - מנחה ודורון.

פסוק ז
ענו - אמר הגאון: כי לא הוסיפו עתה על התשובה הראשונה רק בראשונה לנכח המלך מדברים, כדרך קום נא שבה, ועתה לשון יחיד שאינו נמצא יקום אבי. והטעם: כי פחדו לדבר לנכחו ואמרו: אין לנו מענה להשיב רק מה שהשיבונו למלך.

פסוק ח
ענה - באמת יודע אני כי העת אתם קונים, והטעם אתם דוחים את השעה בעבור שראיתם כי מלה יוצאה מפי והיא קיימת והוא אם החלום לא תודיעוני אחת היא דתכם, הדת שנתתי, שתהרגון ודל"ת הזדמנתון תחת תי"ו התפעל. ויאמר ר' מרינוס: כי כן מלת הזכו כמו הזדכו. ולא יתכן להיותו מבנין נפעל בעבור דגשות הכ"ף. ור' משה הכהן ספרדי אמר: כי הוא בנין התפעל ודגשות הזיי"ן להתבלע התי"ו והוא התזכו וזהו הנכון בעיני.

פסוק ט
עד די עדנא ישתנה - ואתעסק בדבר אחר.

פסוק י
ענו - לא יש אנוש על היבשה, שמלת המלך יוכל להגיד והנה כל מלך שהיה לפניך, לא שאל כשאלה הזאת.

פסוק יא
ומלתא, יקירה - כמו ויקר פדיון נפשם שלא מצאה טעם.
אלהין - הם המלאכים העליונים שהם צורת אמת ואינם כגופות והנשמות נגזרות מהן, כאור היוצא מהשמש והנשמות הם גופות, על כן אינמו יודעות הנסתרות רק מעט ובמראות הלילה שאין הנשמות מתעסקות בצרכי הגוף, והיודע בסוד הנשמה יעיד על דברי.

פסוק יב
כל, בנס - בזעף תרגום והנם זועפים:
חכימי בבל - הם הנזכרים בתחילה.

פסוק יג
ודתא - הדת יצאה מלפני המלך.

פסוק יד
באדין - אז דניאל השיב עצה וטעם והנה כמו שבעה יעטוהי. וטעמו: כמו משבעה משיבי טעם עצה פוטיפר שר הטבחים של פרעה. לפי דעתי אינו כמו רב טבחיא, כי מלת טבח בלשון הקדש תתפרש לשני טעמים: האחד: הריגה, כמו רב טבחים והראיה די נפק לקטלא וכמוהו ככבש אלוף יובל, לטבוח כצאן ורבים ככה. והטעם השני כמו בלשון ישמעאל מבשל, כמו: וטבוח טבח והכן כי אין אדם באותו זמן שוחט צאן במצרים כמו לרקחות ולטבחות כי הנשים אינן שוחטות וגם וירם הטבח, ובעבור כי שר האופים היה אופה הלחם ושר המשקים חבירו, ע"כ אמרתי כי שמם המלך בבית חברים שהוא שר המבשלים ולא שמם בבית הסוהר שיאסרו בו כל האסורים, בעבור גודל מעלתם שהיו שרים.

פסוק טו
ענה - טעם מהחצפה מהירות, אז הודיע אריוך לדניאל שיבא ויבקש לו זמן וכן עשה ודניאל בא ויבקש מן המלך בלשון הקדש אם תבעיון בעיו.

פסוק יז
אדין, לביתיה אזל - שלא להתעסק בדבר אחר להתבודד עם חבריו.

פסוק יח
ורחמין מן קדם אלה שמיא - כי אין בארץ חכם שיוכל להועיל בדבר הזה.

פסוק יט
רזא - הוא סוד ורזי לי. רזי לי איננו כמוהו, רק הוא מגזרת רזון.

פסוק כ
ענה - והזכיר חכמתא וגבורתא, כי לשם לבדו היא החכמה והגבורה באמת וכל הנבראים במעלה ובמטה כמו מקרה, כי מאתו הם.

פסוק כא
והוא - כפי חכמתו משנה עתים ומסיר מלכים ומקים אחרים תחתם ואשר יראה בחכמתו, והחכמה שידע האדם הוא נתנה.

פסוק כב
הוא - מגלה עמוקות ונסתרות שלא יוכל אדם לדעתם כאשר יתחננו עבדיו אלה כמוני, שגילה לי סוד החלום.
ידע מה בחשוכא - הפך האדם. ולפי דעתי שהטעם מה בכח להיות כמו ותעלומה יוציא אור.

וטעם ונהורא עמיה שרא – הכל לפניו כמעשה.
ומלת שרא – כמו חונה.
ונהורא – כמו ואל תופע עליו נהרה, וככה המנהרות.

פסוק כג
לך - בעבור היות אבותי נביאים ולא כן אבות גוים אחרים, שנתת לו חכמה גבורה על כל חכמים.
ואמר: הודעתני – כי לו לבדו נודע הסוד.
ואמר: די בעינה – הוא וחביריו, כאומר: לא בזכותי לבדי הודעתני זה הסוד.
ואמר: הודעתנא – כי הוא הודיעם:

פסוק כד
כל - ואמר: ופשרא – דרך קצרה, כי לא יתכן לפתור רק אחר שיודיע החלום.

פסוק כה
אדין, השכחת - מצאתי ואין כמוהו בלשון הקדש, והאומר כי כמוהו וישתכחו בעיר, איננו נכון.

פסוק כו
ענה, האיתך כהל - הישך יכול.

פסוק כז
ענה, חכימין - מלה כוללת המכשפין והכשדים.

פסוק כח
ברם יש אלה בשמיא - החכמים אמרו לו: אלהין ודניאל אמר אלה חד.

פסוק כט
אנת - הזכיר מה שעלה על לבו בשכבו, שחשב מה שיהיה אחריו.

פסוק ל
ואנה - דרך ענוה, כי אין בי חכמה שאוכל לדעת זה הסוד, רק נגלה לי הסוד בעבור כבודך שתדע פתרון חלומך ורעיוני לבבך, שחשבת בתחילת הלילה תדעם.
ומלת יהודעון - שב אל משרתי השם הנכבד.

פסוק לא
אנת, ואלו - והנה כאלו.
צלמא דכן - צלם זה.
רב - גדול.

וזיוה יתיר - אולי כמוהו בחדש זיו.
ורוה דחיל - ומראהו נורא.

פסוק לב
הוא, חדוהי - החזה וזרועותיו בטנו ויריכיו.

פסוק לג
שקוהי - שוקיו ברזל רגליו יש מהם ברזל, ויש מהם חרס.

פסוק לד
חזה, התגזרת - כמו: לגוזר ים סוף לגזרים, אמרתי נגזרתי.
ומחת לצלמא - והכתה בצלם.

פסוק לה
באדין, כחדא - יחדיו.
כעור מן אדרי קיט - כמוץ יסוער מן גורן בימי הקיץ.
וכל אתר - מקום.
לטור רב - להר גדול ומלאה כל הארץ.

פסוק לו
דנה - זהו החלום.
ופשרה נאמר - ופתרונו אוכל אני והחכמה לפתור אותו, על כן לשון רבים וזה דרך מוסר.

פסוק לז
אנת, חסנא - כמו והיה החסון לנעורת. והגאון אמר: מלכות נחלה.

פסוק לח
ובכל די דיירין - כמו: מדור באהלי רשע.

פסוק לט
ובתרך - ואחריך תקום מלכות שפלה כתרגום תחתיים ובעבורה נקראה הארץ ארעא, כי היא למטה מהכל. אמר הגאון רב סעדיה ועליו סמכו כל המפרשים: כי הזהב הוא מלכות בבל נבוכדנצר ובנו אויל מרודך ובלשצר בן בנו ובו נפסקה מלכות כשדים וכן כתוב ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא ודריוש מדאה קביל מלכותא. ונכון הדבר כי הכתוב אומר: ועבדו הגוים אותו ואת בנו ואת בן בנו. ועוד כתוב: והיו לו ולבניו לעבדים, שהוא אויל מרודך ובלשצר בנו, כי בן הבן יקרא בן כמו אל רעואל אביהן כי הוא חובב חותן משה. וכתוב: ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויקים מלך יהודה נשא אויל מרודך מלך בבל והנה הוא בין מלכות נבוכדנצר ובין מלכות בלשצר.

והכסף - מלכות מדי ופרס ועוד אפרשה, כי שבוש גדול יש במספרם.
והנחשת - הוא מלכות יון ותחלתם אלכסנדרוס מוקדון כאשר יפרש דניאל בדברי נבואותיו. ויאמר הגאון: כי הד' היא מלכות ארם. והנה תהוה תקיפה הוא מלכות ישמעאל, ולא מצא לה זכר בספר דניאל והיא יותר גדולה לארכה ולרחבה מכל המלכיות הנזכרות. ואמר: כי מלכות ארם דומה לברזל והחרש הוא מלכות ישמעאל. ועוד אמר בספרו: אל תתמה בעבור שדימה מלכות ישמעאל לחרש. והנה איננה פחותה מהמלכיות הנזכרות, רק ככה דרך מסדר כליו כי בתחילה יראה הזהב ואחר כך יראה הכסף ואחר הנחשת ואחר הברזל ובאחרונה כלי חרש, ואלה דברי תהו ובהו, כי אין סדר נכון לסידורו, והעד שאמר דניאל על מלכות פרס ארע מנך כמו שהכסף פחות מהזהב, ואמר על החרש ומנה תהוי תבירה והעד הנאמן כי החרש ממלכות הברזל שאמר מפורש על אצבעות הברזל ואצבעות החרש מקצת מלכותא תהוי תקיפא והחרס תבירא. והנה מלכות אחת היא, ואיך תתחבר מלכות ישמעאל עם מלכות ארם וישמעאל לא מלך עליה ואין תורתם אחת?! ואחר שהדבר כך, יש לתמוה איך לא הזכיר דניאל מלכות ישמעאל, ולמה לא היו חמש מלכיות? ועתה אפרש: דע כי אלכסנדרוס שהיה מלך יון הוא שהרג דריוש הפרסי כאשר יפרש דניאל, גם הוא היה מלך ארם וארם בעצמה היא כתים כאשר הורה יוסף בן גוריון בספרו ובדניאל ובאו בו ציים כתים ונראה כאשר אפשר ותרגום וצים מיד כתים אשתלחן מן רומאי והנה כתים בן יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים אם כן מלכות הנחשת הוא מלכות יון. ומלכות ארם הוא מלכות יון. אם כן הברזל מלכות ישמעאל. ובעבור כי מלכות פרס השחיתה כל מלכות כשדים גם מלכות יון השחיתה כל מלכות פרס. ולא יכלה מלכות ישמעאל שהוא הברזל להשחית מלכות יון רק קצת המלכות השחית. והנה עד היום יש מקומות שישמעאל ינצח מלכות ארם ומקומות שישמעאל הוא מנוצח. ע"כ אמר מקצת מלכותא תהוה תבירה ומקצת תהוה תקיפה ואמר אח"כ וביומיהון די מלכיא אינון והטעם שתי מלכיות מלכו ארם, שהוא מלכות יון ומלכות ישמעאל ואלו השתים מלכיות ביום הזה ומלכו רביעאה זאת, היא מלכות ישמעאל שפשטה בעולם, כי שבו לתורתם כל פרס ומדי ושבא וסבא ומצרים ואפריקי ורבים מהודו ורובי מלכות כוש.

פסוק מא

ודי, חסף די פחר - כלי חרס היוצר והנה פירש בעבור זה מלכו פליגא.
נצבתא - כמו כח.
מערב - כמו: ויתערבו בגוים.

פסוק מב
ואצבעת - הם שרי ישמעאל ומלכים במזרח ובמערב.

פסוק מג
די חזית - טעם מתערבין שכולם לוקחות בנות גוים, כמו הפרסיים לוקחים הבבליות, והשבאין לוקחין המצריות, ואינם דומים אלה לאלה במתכונתם ובמלבושיהם ומאכלם ומנהגם, גם מחלוקת בתורתם, ואף כי בני חם שהם לפאת דרומית מערבית לעבר הים והם סמוכים לים הגדול, שנקרא אוקיינוס.

פסוק מד
וביומיהון - מלכות המשיח.
לא תשתבק - לא תעזב ולא תשאר.
כל - וטעם די לא בידין לא בחיל ולא בכח רק מעצמה בשעת הקץ.

פסוק מה
ויציב חלמא - ונכון החלום ונאמן פתרונו.

פסוק מו
באדין, סגיד - השתחוה ויסגד לו וישתחו.
ניחוחין - והנה חשבו כמו אלוה.

פסוק מז
ענה, מן קשוט - קשט אמרי אמת.

פסוק מח
אדין, רבי - גדל. יש אומרים: כי מדינה שם מחוז, אם כן איך היו לאחשורוש שבע ועשרים ומאה מדינה ומלך שיש לו עשרה הוא מלך גדול וכתוב וגזל ומשפט וצדק, תראה במדינה שהטעם עיר המלוכה. וכתוב ליהוד מדינתא לבית אלהא רבא. ועוד: ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה ואם עילם מחוז, למה לא אמר במדינת עילם כאשר פירשו במדינת בבל?!
ורב סגנין - כמו: ויבא סגנים.

פסוק מט
ודניאל בשער המלך - כי היא מעלה גדולה, כי שם ישבו הדיינין והשופטים. וככה: ומרדכי יושב בשער המלך כאשר פירשתי במגלת אסתר.

פרק ג

פסוק א
נבוכדנצר, רומיה - הוא גובהו הוא קומתו.
פותיה - רחבו שש אמות.
בקעת דורא - וישבו שם היא בקעת דורא.

פסוק ב
ונבוכדנצר, למכנש - לקבץ ולחבר, אחשדרפנים והנזכרים אחריהם, הם מעלות שבע בלשון ישמעאל, רק לא נדע פירוש אדרגזריא והבאים אחריהם. וחכם היה בספרד שפירש אדרגזריא אדירי גזרין ואין צורך, על כן נניחם כי לא יועילו.
למתא - לבוא.

פסוק ג
באדין - אז התאספו הנזכרים.

פסוק ד
וכרוזא - המעביר קול בחיל. אמר יפת: כי עמים יש להם אלהים ואומים בלא תורה ולשונות, מהם תורה אחת להם ולא לשון אחד, או באין תורה.

פסוק ה
בעידנא - בעת.
קל קרנא - קול השופר.
משרוקיתא - כלי לשרוק בו רק קתרוס וחביריו, כולם כלי נגונים הם, גם בלשון הקדש כינור ומחול ומינים ועוגב ושמותם לא ידענום, אע"פ שעוגב מגזרת ותעגבה ומינים שני כלים ומחול חליל וכינור כדמות מנורה ואלה סברות בלא ראיה.

פסוק ו
ומן, יתרמא - יושלך וכמוהו רמה בים.

פסוק ז
כל - בהשלמת כל זה.

פסוק ח
ואכלו קרציהון - תרגום: לא תלך רכיל - המדבר בסתר רעה על אחד, כאילו אוכל בשרו.

פסוק ט
ענו - משפט המדברים אל המלך להתפלל שיאריכו ימיו.

פסוק י
אנת - שמת הודעת טעמך.

פסוק יא
לגו אתון - כבשן האש.

פסוק יב
איתי - יש.
די מנית יתהון - כמו: אשר מנה שר הסריסים. והנה יש שאלה, אין ספק כי דניאל הוא היה יותר נכבד וידענו שהוא לא השתחוה לצלם. למה לא הזכירוהו הכשדים למלך? ולפי דעתי: כי פחדו להזכירו אחר שידעו שהמלך הקריב לפניו ניחוחין כאשר יעשה לאלהיו. ויפת בן עלי אמר: כי היו אוהביו, על כן לא הזכירוהו. ואין צריך.

פסוק יג
באדין, להיתיה - כמו: שובו אתיו, רק הוא מהבנין הכבד הנוסף, כי הפועל יוצא.

פסוק יד
הצדא - שאלם האמת הוא ככה.

פסוק טו
כען - עתה הנה ישכם עתידים חלק להם כבוד, אולי לא יהרגם בעבור כבוד דניאל.

פסוק טז
ענו, לא חשחין - לא צריכין אנו להשיבך, כי אלהינו שאנחנו עובדים כמו פולח ובוקע, בארץ יכול להצילנו מכבשן האש, גם מידך אם ירצה והנה אם לא יציל ידוע יהיה לך.

פסוק יט
באדין, אנפוהי - אפו.
למזא - להוסיף מוקד, כמו: מזי רעב.

פסוק כ
ולגברין גברי חיל - שהם בצבאותיו.
לכפתא - לקשור.

פסוק כא
באדין, בסרבליהון – הם השמלה העליונה ומנהג האומות לשרוף האנשים במלבושיהם, שאינם שוין כלום.
וכרבלתהון - כמו ודוד מכרבל במעיל בוץ.
ופטשיהון - חלוקין או מכנסים,

ולבושיהון - שאר בגדים.

פסוק כב
כל, מחצפא - במהירות.
די הסיקו - כמו והשקו שבע שנים.
שביבא - כמו: לא יגה שביב אשו:

פסוק כד
אדין, להדברוהי - כמו: בתוך הדברו.

פסוק כה
שריין. מותרין - וחבל - השחתה, כמו: וחבל את מעשה ידיך.
ורויה די רביעאה - ותואר הרביעי.
לבר אלהין - כבן אלהים, כמו: מה ברי ומה בר בטני.

פסוק כו
באדין, לתרע - לשער וכמוהו: תרעתים סוכתים.
פוקו - צאו.
ואתו - ובואו, כמו: שובו אתיו.

פסוק כז
ומתכנשין, והדברי מלכא - יועציו שהן נהוגין עמו.
בגשמיהון - גופותם, כמו: וגשם יגדל:
וריח נור - ריח אש לא עבר עליהם, כמו: מעדה בגד ביום קרה.
לא התחרך - כמו: לא יחרוך רמיה צידו. והזכיר הבגד העליון ואין צריך להזכיר האחרים.

פסוק כח
ענה, שלח מלאכיה - הוא הרביעי, כמו: חונה מלאך ה' סביב ליריאיו. וככה וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. ומלאך פניו הושיעם, המלאך הגואל, ויסע מלאך האלהים. ועוד אבאר לך זה באר היטב.

פסוק כט
ומני, שלו - כמו: שגגה. וכמוהו: על השל.
כל - להצלה כדנא כאלהים הזה.

פסוק ל
באדין, הצלח - מגזרת הצלחה וכמוהו ודניאל הצלח.

פסוק לא
נבוכדנצר מלכא - עתה יחל לספור אגרת שכתב נבוכדנצר לכל העמים הדרין בכל ארץ מלכותו, ובתחלת הכתב שלמכון ישגא – ירבה, כמו: הן אל שגיא.

פסוק לב
אתיא - אותות.
ותמהיא - מופתים שיתמה אדם מהם שלא ראו כמותן.
אלהא עילאה - עליון על כל אלהים.
שפר קדמי להחויה - כמו: הנותן אמרי שפר.

פסוק לג
אתוהי, רברבין - גדולים וזה הכפל כמו גלגל.

פרק ד

פסוק א
אנה, שלה - כמו: שלו הייתי.

פסוק ב
חלם, וידחלינני - הפחידני.
והרהורין - הרהור הלב ואין ריע לו.
וחזוי ראשי - כי העינים הם בראש, או בעבור היות החזיון במוח.

פסוק ג
ומני - יספר כל המעשה שעבר ונכתב ככה בעבור כבוד דניאל שכתב המלך ככה לכל מדינות מלכותו ותפארת גדולה היתה לישראל.

פסוק ד
באדין עלין - באין היו לפניו, אמר אנה ולא אמר אמרית, כי גם הוא נכון בלשון וכמוהו אני הגבר ראה ונשאר אני כי אומלל אני, כי הוא פתח.

פסוק ה
ועד אחרין - אחרון ואם בו רוח אלהין קדישין, הוא קדוש.

פסוק ו
בלטשאצר, לא אנס - לא ינצחך, וכמוהו: אין אונס, כמו: מנצח מכריח:

פסוק ז
וחזוי, אילן - עץ מתוך האדמה.

פסוק ח
רבה - גדל
ימטא - יגיע:
וחזותיה - שעיפיו וכמוהו: קרן חזות, שיש לו כדמות שעיפים.

פסוק ט
עפיה - אמר יפת: ענפיו וכמוהו: מבין עפאים יתנו קול. גם הוא פירש וחזותיה עביו וככה קרן חזות. ויש אומרים: כי עפיה עליו:
ואנביה - ופריו.
תטלל - כדמות צל.
ובענפוהי - ענפיו.
צפרי - עוף.
יתזן - מגזרת מזון.

פסוק י
עיר - מלאך. ורבי משה אמר: שאיננו גוף והוא ער תמיד ולא ישן.
נחית - ירד וכמוהו נחת גדודיה.

פסוק יא
קרא בחיל - בכח.
וקציצו - כרותו.
אתרו - הפילו.
בדרו - הפיצו או השחיתו.
תנוד - נע ונד.

פסוק יב
ברם - אך עיקר שרשו בארץ עזבו ויעמוד בין העשבים ובין הדשאים, כמו: אסור בנחושתים.
ובטל יצטבע - ירוה.

פסוק יג
לבביה - לבו מלב אנוש ישנו.
יחלפון - יעברו כמו הגשם חלף הלך לו.

פסוק יד
בגזירת - ככה גזרו שהם משרתי השם, כאשר צום ומאמר קדושים זאת. והשאלה למה זה? בעבור שידעו החיים כי העליון הוא השם שליט במלכות אנשים השפלה, ולאשר ירצה יתננה, ושפל אנשים יקים עלה.

פסוק טו
דנא - כך אמרתי לדניאל.

פסוק טז
אדין אשתומם - השתומם שעה אחת.
מרי - אדוני.
לערך - כמו: ויהי עריך וזה דרך מוסר עם המלך. ויש אומרים: כי לבו לשם ואין צורך, כי נכון הוא כמשמעו.

פסוק יז
אילנא - אמר ר' ישועה: כי וחזותיה מלשון חזה שהוא נראה וככה קרן חזות. ואם כן איך יפרש ותעלנה חזות ארבע תחתיה?

פסוק יח
ועפיה - והפסוק אחריו אין צריך פירוש.

פסוק כא
דנה - הוא הפתרון כאשר נאמר לך, ופי' מלכי עצתי וכמוהו: וימלך לבי עלי.

פסוק כד
פרק - גאל כמו ויפרקנו מצרינו.
במחן ענין - לחון עניים. הן יהיה אריכות לשלותך, או כמו ארוכה לשגגתך.

פסוק כה
כולא - הכל בא והגיע כן כתב בספר ואל תתמה שלא כתב עלי רק על נבוכדנצר, כמו: וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל והוא המספר וככה מהלך הוה גם ענה מלכא כאילו אמר עניתי וכן בפום מלכא:

פסוק כח
עדת - סרה ועברה מעליך אין לי דעת לדעת אלו השבעה עדנין מה הם, אם ימים או שבועים או חדשים או שנים? ולהיותם ימים או שבועים אין נכון, בעבור שכתוב עד די שעריה כנשרין רבה. והגאון אמר: שהם חדשים. ולפי דעתי שהם שנים, כמו: עדן ועדנין ופלג עדן. ואל יעלה על לבך שנבוכדנצר שב בהמה זכר או נקבה, כי אין כתוב

רק שישכון עם החיות ויאכל עשב כמוהם. וטעם ולבב חיוא, שתסור דעתו והיא דעת הנשמה והנה בסור חכמת הנשמה שב לבו ונשאר כלב חיה, והעד על כל זה שאמר באחרונה: עיני לשמיא נטלית ומנדעי יתוב עלי ואני ראיתי אחד מחברינו נאמן רוח והגיד לי שהיה באי אחת שהיא סרדניא, והנה ערל אחד יצא וברח מאבותיו כי סרה דעתו והשתגע והיה עם האיילים שנים רבות והוא הולך על רגליו וידיו כמוהם, והנה הלך מלך האי לצוד צידה ולקח איילים רבים ונלקח הערל השוטה החשוב שהוא איל, ובאו אבותיו והכירוהו ודברו אליו ולא ענה ונתנו לפניו לחם לאכול ויין לשתות ולא אבה, ונתנו לו עשבים עם האיילים ואכל ובחצי הלילה ברח לאיילות השדה.

פסוק לד

ודי מהלכין בגוה - גאוה, כמו: כי השפילו ותאמר גוה.

פרק ה

פסוק א

בלשצר עבד לחם רב - עשה מאכל.

ולקבל אלפא - נגד שרים אלף הפך משפט המלכים.

פסוק ב

בלשצר, בטעם חמרא - זאת היתה עצת היין ששתה והשתכר.

שגלתיה - כמו: והשגל יושבת אצלו והיא הגברת המוכנת למשכב המלך, וככה תשגלנה והוא המעשה.

ולחנתיה - פלגשיו והנה שתים רעות עשה: ששתו הכל בכלי הקדש, ושבחו לאלהי זהב עץ ואבן.

פסוק ה

בה שעתא, נברשתא - נורה.

על גירא - כאבני גיר והוא הסיד.

כותל היכלא - כמו אחר כתלינו.

פס ידא - חתיכת יד וככה: יהי פסת בר. גם כתונת פסים, והכל נגזר מגזרת כי פסו אמונים והנה ראו ידים בלא גוף.

פסוק ו

וקטרי - קשורי חלציו, כמעט היו מותרים.

נקשן - כדמות משיקות אשה אל אחותה.

פסוק ז
והמניכה - רביד הזהב.
ותלתי - ובשלישית המלכות ישלט.

פסוק ט
משתבשין - כמשמעו, כאדם לא ידע מה לעשות.

פסוק י
מלכתא - יש אומרים: אשת נבוכדנצר.

פסוק יא
נהירו - כמו: ונהורא.

פסוק יב
ואחוית אחידן - מגיד חידות ומתיר קשורים.

פסוק יח
אנת - הטעם שמע אתה המלך.

פסוק יט
זייעין - כמו: ולא זע ממנו.

פסוק כ
להזדה - דרך זדון.
וטעם וכל ארחתך ליה – שאתה בידו והוא מוליכך למקום חפצו כמו רסן הסוס ביד הרוכב. ויפת אמר: ובאחריתך תלך אליו על דרך: והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.

פסוק כה
רשים - רשם וכמוהו רשום בכתב.
מנא - כל דבר שיסופר יחשוב. ועוד: כי מלת פרסין שנים. פרס האחד, שהוא פריסת שבירת מלכותו וכריתותם. ופרס השני, מגזרת מדי ופרס, על כן אמר: ויהיבת למדי ופרס.

פסוק ל
קטיל - נהרג, כמו: יקטול עני ואביון.

פרק ו

פסוק א
ודריוש - דע כי זה דריוש המדי אינו דריוש הפרסי שנבנה הבית בשנת שתים למלכותו, והנה על דעת הקדמונים כאשר אפרש, שטעה דניאל בחשבונו. הנה אמרו: בשנת שבע נלקחה אסתר ונולד דריוש שהוא בנה בשנת שמונה לאחשורוש, וכל מלכותו י"ג שנה, והנה מלך יהוא בן ו' שנים, כי בשנת שתים למלכותו נבנה הבית. והנה כתוב בן שבע שנים יהואש במלכו וקרוב מזה המספר יאשיהו המלך, והנה כתוב על זה דריוש שהיה זקן במלכו על כשדים ס"ב שנה, וידוע כי כורש תפס בבל כאשר כתוב בספר ישעיהו. וכתוב כורש מלך בבל ואחריו מלך אחשורוש ואחר אחשורוש על דעת חכמינו מלך דריוש הפרסי שהוא בן אסתר, על כן אע"פ שכתוב בשנת אחת לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי, איננו זה אחשורוש שלקח אסתר רק הוא אחר, וככה היה אבי דריוש הזקן שהוא המלך הראשון ממלכי מדי ופרס שמלך על הכשדים, כאשר נתפסה בבל ונפסקה מלכות כשדים בטרם מות בלשצר. ואין צריך להאריך כי הדבר ברור הוא ואין ספק בו ובספרי מלכי פרס כי דריוש זה הזקן היה חותן כורש ושניהם תפשו בבל, כי כורש היה מלך פרס וזה דריוש היה מלך מדי, וכתוב: הנני מעיר עליהם את מדי, והנה כורש הניח חתנו על מלכות כשדים כי כורש המליכו, כי כורש אמר כל ממלכות הארץ נתן אלהים בידי והנה בזמן אחד מלכו, על כן בנפול כשדים עלו ישראל מבבל עם זרובבל כאשר צוה כורש שהוא מלך הגדול, על כן כתוב ויהי לו ולבניו לעבדים עד מלוך מלכות פרס ופירוש בשנת אחת לכורש שמלך על בבל שהיו שם ישראל, כי מלך היה בתחילה על כן נקרא כורש מלך בבל.

פסוק ב
שפר, בכל מלכותא - הטעם מלכות כשדים.

פסוק ג
ועלה, סרכין - גדולים מהאחשדרפנים.
נזיק - כמו: בנזק המלך.

פסוק ד
אדין, מתנצח - כמו מנצח.
עשית - חשב כמו: עשתנותיו. וככה עשתי עשרה, כאשר פירשתי בספר המספר.

פסוק ו
אדין, בדת - מנהג, וכן בלשון ישמעאל.

פסוק ז
הרגישו - התחברו, כמו: נהלך ברגש, למה רגשו גוים.

פסוק ח
ולתקפה אסר - כמו: וכל אסר אשר אסרה על נפשה.
לגוב - לבור.

פסוק ט
די לא תעדא - חוק ולא תעבור.

פסוק יא
וכוין - חלונות, וכן בלשון ישמעאל.
נגד ירושלם - כמו שכתוב: והתפללו אליך דרך ארצם.
וזימנין תלתא - הם השלש תפילות שהעתיקו קדמונינו.
בריך על ברכוהי - כמו: ויברך על ברכיו.
ומצלא - מתפלל, וכן בלשון ישמעאל.

פסוק יג
באדין, לגוב אריותא - בור היה מלא אריות ושם משליכים טרפם וכל מי שהיה בן מות.

פסוק טו
באש עלוהי - רע בעיניו שם בל. לבו כמו בלשון ישמעאל בל לב להצילו ועד בא השמש.
משתדר. אין לו חבר ופירושו כמו מחשב בכל יכולתו ומבקש עלילות:

פסוק יח
בעזקתיה - בטבעתו. ויש אומרים: כי כן ויעזקהו.

פסוק יט
ובת – לן.
טות - צם, וכן בלשון ישמעאל.
ודחון - נגינות ושירות.

פסוק כ
בשפרפרא - בעלות השחר.

פסוק כא
עציב - מן עצבון.

בתדירא - תמיד.

פסוק כג
חבולה - השחתה.

פסוק כד
והוסק - כמו: אסק שמים.

פסוק כה
ולא מטו לארעית גובא - לא הגיעו לתחתית הבור.
גרמיהון - עצמותם, חמור גרם.

פסוק כט
ודניאל דנה הצלח במלכות דריוש ובמלכות כורש פרסאה - והנה יורה כי לא חיה יותר כי זקן היה וששבצר הוא זרובבל ולא דניאל בשתי ראיות: שאמר על זרובבל: פחת יהודה ויהי לו לששבצר שמיה כי פחה שמיה. וראיה אחרת גדולה וחזקה מזאת, שאמר זכריה: ידי זרובבל יסדו הבית הזה, וככה כתוב בספר עזרא ושם כתוב: אדין ששבצר דך אתא יהב אשיא די בית אלהא די בירושלים.

פרק ז

פסוק א
בשנת חדה לבלשצר - עתה אחל לפרש הנבואות.
ריש מלין אמר - אמר יפת: ראשי דברים דבר ולא כל דברים. ולפי דעתי: ככה ראשית דברי דניאל.

פסוק ב
ענה, עם ליליא - בחזון הלילה.
וארו - כמו: ואלו. ויש אומרים: כי כמוהו וידע אלמנותיו שהוא ארמנותיו.
מגיחין - כמו: יגיח ירדן.
לימא רבא - לים הגדול.

פסוק ג
וארבע - חיות גדולות עולות מן הים שונות זאת מזאת.

פסוק ד
קדמיתא - הראשונה כאריה וכנפי נשר לה, ורואה הייתי מרטו כנפיה ונשאוה מן הארץ, ועל רגלים כאנוש הוצבה, ולב אנוש נתן לה.

פסוק ה
וארו - והנה חיה אחרת שנייה דומה לדוב ולצד אחד הוקמה, וג' צלעות בפיה בין שיניה, וכן אמרין לה קומי אכולי בשר רב.

פסוק ו
באתר - אחר כן ראיתי והנה אחרת כנמר ולה כנפים ארבע ככנפי עוף.
על גפה - כמו: על גפי מרומי קרת וד' ראשים לחיה הזאת, ושלטון נתן לה.

פסוק ז
באתר - אחר כן רואה הייתי במראות הלילה והנה חיה רביעית נוראה ואיומה ותקיפא מאד, ושיני ברזל לה גדולות אוכלת ומדקה והנשאר ברגליה רמסה, והיא משונה מכל החיות הראשונות וקרנות עשר לה.

פסוק ח
משתכל - מגזרת שכל משתכל ומתבונן בקרנות והנה קרן אחת קטנה עלתה ביניהם וג' קרנות מהראשונות נעקרו מלפניה, והנה עינים כעיני אנוש בקרן הזאת ופה מדברת גדולות.

פסוק ט
חזה - רואה הייתי עד שהכסאות הושלכו וקדמון ימים ישב לבושו כשלג לבן ושער ראשו כצמר נקי, כסאותיו שביבי אש גלגליו אש בוערה.

פסוק י
נהר אש - יש אומרים: נהור אש והוא הנכון בעיני.
נגיד - נמשך ויוצא מלפניו, אלף אלפין ישרתוהו ורבי רבבות לפניו יעמדו למשפט והספרים נפתחו.

פסוק יא
חזה - רואה הייתי אז מן קול מלות גדולות שהקרן ממללת, רואה הייתי עד נהרגה החיה ואבדה גופתה ונתנה למוקד אש, ושאר החיות הסירו מלכותם ואורך בחיים נתן להם עד זמן מועד.

פסוק יג
חזה - רואה הייתי במראות הלילה והנה עם ענני השמים כבן אנוש היה בא, ועד קדמון ימים הגיע ולפניו הקריבוהו.

פסוק יד

וליה - ולו נתן שלטון ויקר ומלכות וכל העמים אומות ולשונות יעבדוהו, שלטונו שלטון עולם לא יעבור ומלכותו לא תשחת, והנה ראינו כי המלאך לא פירש לו רק חיה הרביעית והיה כן, כי שלש החיות הראשונות יוכל המשכיל לדעתם מנבואת דניאל האחרונות. והנה יש לך לדעת שהטעם ארבע חיות, בעבור כי הארבע מלכיות היו בפאות שונות ולא ידעתי טעם הים הגדול, כי כולם ביבשה היו אולי שנפש החיה הרומשת בים הגדול גדולה מנפש החיה ההוה ביבשה, וזאת הנבואה במות אויל מרודך ותחלת בלשצר, והנה האריה מלכות כשדים. והגאון רב סעדיה אמר: כי זאת המראה על דבר עבר והוא דבר נבוכדנצר ולבב אנוש יהב לה ששב לדעתו זהו ומנדעי יתוב עלי. וזה איננו נכון בעיני, כי מה טעם לראות מה שעבר ומה תועלת להזכירו וזה הפירוש, הראשונה כאריה והוא נבוכדנצר.

וגפין דנשר - בנו אויל מרודך ובן בנו בלשצר שנהרג.

ונטלת מן ארעא - וכבר נשאוה אז מרטו הכנף ובלשון הקדש רבים. וטעם ועל רגלין כאנש הקימת ולבב אנש, שלב האריה גדול מלב האדם והנה טעם שהיו כשדים בתחילה טורפים כאריה ובהרוג מלכם שפלו כשדים וקנו לב והיה כשאר כל האדם. ויפת אמר: כי טעם כאנש הקימת, שיראו קלונה כל העולם. ויפה פירש. והחיה השנית מלכות פרס שהשחיתה מלכות כשדים והיא הנמשלת לכסף בחלום נבוכדנצר וטעם ולשטר חד כי בצד אחד ממלכות כשדים הרג כורש ודריוש ג' ערים גדולות, גם ראיתי זה כתוב בספר מלכי פרס זה ארבעים שנה ושכחתי שמות הערים וזהו קומי אכולי בשר שגיא ממלכות כשדים. ורב סעדיה הגאון אמר: כי זה רמז לאחשורוש שכתב ספרים להשמיד ישראל הנקראים עם רב ועצום. ומה טעם לפירוש הזה, כי אחשורוש לא תפס מלכות כשדים בתחילה, והחיה השלישית נמשלת לנמר היא מלכות יון ותחלת מלכות אלכסנדרוס שהיה מלך עליהם, והיא הנמשלת לנבוכדנצר לנחשת, ושם כתוב: די תשלט בכל ארעא, וכן כתוב בנבואה ושולטן יהיב לה וזה שאמר: וארבעה גפין הם, ארבעה המלכים שמלכו על מלכות אלכסנדרוס וזה דבר ידוע וככה אמר: ותעלינה חזות ארבע תחתיה. וכתוב שם לארבע רוחות השמים, כאשר אמר: ארבעה ראשים לחיותא ושם אפרשנו, והחיה הרביעית הנראה הוא מלכות ישמעאל, היא הנמשלת בחלום נבוכדנצר לברזל ובנבואה כתוב ושינין די פרזל לה ולא הזכיר זאת הרביעית בנבואה השנית ולא ברביעית, רק בנבואה הזאת פירש דבריה עד בוא הגואל. ובנבואה השנית פירש דבר החיה השלישית

והשלים כל דבריה עד בוא הגואל, כי בימי אלה שתי המלכיות יבא כאשר הזכיר בחלום: וביומיהון די מלכיא אינון.

וטעם וקרנין עשר - שפשטה מלכות ישמעאל ברוב הישוב ואלה הם הקרנות מלכות בראסן ומלכות אצפהן ומלכות אלימן היא שבא, ומלכות מיכא היא מישא לדעת הגאון רב סעדיה. ומלכות מצרים ומלכות אפריקי ומלכות ישמעאל השוכנים באהלים במזרח ובמערב ומלכות פלשתים הם אלמראבטון, ומלכות אלברבר והם מבני חם והם לבנים, ומלכות הכושים והם מלכים רבים, וכל אלה תורה אחת להם ודבר הקרן הקטנה עודנו עתיד, כי זה יהיה קרוב מביאת הגואל כאשר אפרש וזאת הקרן עם יצא ממזרח שישוב לתורת אלה הקרנות והשחית ג' מלכיות וזה המלך יהיה חכם ומדבר גדולות, אז יושלכו כסאות כל מלכי עכו"ם וזה יהיה בעמוד מיכאל שר הגדול כאשר יפרש והוא עתיק יומין, והיה רואה אותו במראות הנבואה שהיה זקן.

כרסיה - הוא כסאו.

וגלגלוהי - הם הגלגלים ומרוב מרוצתם יצאו שביבי אש על כי גלגל האש תחת גלגל הלבנה בראיות גמורות, ולא תתמה בעבור אלף אלפין ישמשוניה, כי הכל במצות השם הנכבד העליון הלא תראה כי מיכאל נקרא השר הגדול והנה תחתיו משרתים והם צבא השמים שהם צבא השם, וכן כתוב: אני שר צבא השם, שהשם הנורא נסמך אל צבאות שהם עומדות תמיד ואינם כלות כאשר פירשתי בספר השם הנכבד. ועוד אגלה קצת סוד המלאכים הקדושים לאשר יבינו והנה ראה כי השם יעשה משפט וישפוט כל הארץ והספרים יהיו פתוחים לפניו כדרך מספרך אשר כתבת ויכתב בספר זכרון לפניו ועם דבר המלאכים אדבר על זה והנה פירש שראה די קטלת חיותא שתאבד כל מלכות ישמעאל, רגע אחד בימים מועטים.

וטעם ושאר חיותא העדיו – כי החיות הראשונות סרה ממלכת כל אחת ונשארו הגופות וזאת החיה הרביעית יאבד גופם כלל ולא ישאר שריד ופליט לישמעאל. ויאמר רבי ישועה: כי זה כבר אנש הוא המשיח. ונכון דבר רק הוא עם הקדש שהם ישראל.

וליה יהיב - תוכל ללמוד מזה הכתוב כי כל הנעשה בארץ גזירות שמים הם ואמרתי שזה כבר אנש הוא ישראל שהוא שם המין, בעבור שאמר דניאל על עתיק יומיא ודינא יהב לקדישי עליונים. והטעם לעשות נקמה בחיה הרביעית.

ומלת אתכרית – אין לה ריע רק בעבור בגו נדנה, שהגוף לרוח כנדן לחרב, כמו: וישב חרבו אל נדנה, והטעם כאילו יצאה מרוב בהלה.

פסוק טז
קרבת - קרבתי אצל אחד מהמלאכים העומדים שם לשרת עתיק יומין וכל זה בחלום.
ויציבא אבעא - והדבר נכון בקשתי ממנו.
על דנא - על זה שיפרש לי זה החלום ואמר אלה הארבע חיות הם ארבע מלכיות, והוא אמר: מלכין, בעבור כי הבן נחשב כאב כמו מלכות כשדים. ופירוש דבר כבר אנש ויקבלון, בסוף המלכות קדושי עליון וירשו המלכות עד עולם ועד עולם, ושב להזכיר דברי החיה הרביעית והזכיר עתה אשר לא הזכיר בראשונה, כי הקרן הקטנה תעשה מלחמה עם ישראל ותוכל להם והנה פירש לו המלאך כי זה המלך האחרון במלכות ישמעאל ירע רעה גדולה לישראל וזהו ולקדישי עליונין יבלא ויסבר כי ירצה לשנות מועדי ישראל ותורתם ויהיו ישראל בצרה, עד עדן ועדנין ופלג עדן וזה אפרש בפסוק כי למועד מועדים וחצי והתברר מה שאמרתי שאמר המלאך ומלכותא יהיבת לעם קדישי עליונין.

פרק ח

פסוק א
הנבואה השנית: בשנת, אחרי הנראה - אשר נראה כמו העיר ההוללה ההלכוא אתך.

פסוק ב
וארא - אמר יפת: כי היה רואה במראות הנבואה שהיה בשושן הבירה שהוא מלכות פרס, כי משם יצא משחית מלכות בלשצר וכאילו היה על נהר אולי כמו יחזקאל על נהר כבר, ואובל כמו כמו יובל ועל יובל ישלח שרשיו, כערבים על יבלי מים. והאל"ף תחת יו"ד, כי ישי כמו אישי גם באל"ף כתוב ויו"ד תתימרו כאל"ף יתאמרו והוצרך לפרש ככה, כי דניאל בבבל היה כאשר נהרג בלשצר המלך. ויפת אמר: מנהג המראה לאמר והנה רק יתכן שהלך דניאל אל עילם, ושב באותה שנה אל בבל.

פסוק ג
ואשא, איל אחד - זאת מלכות פרס.
ולו קרנים - מדי ופרס גוים עצומים הם.
והאחת גבוהה - שמלכות פרס גדולה ממלכות מדי, או בעבור כורש מלך פרס שהיה גדול מדריוש הזקן המדי, כי במות דריוש שבה בבל אל כורש וכן: אמר כורש מלך בבל ולא מלך דריוש הזקן, רק שנה אחת ועל שניהם אמר הכתוב מטעם כורש ודריוש ועוד אפרש זה.

פסוק ד
ראיתי - מנגח. שלש פאות מערב וצפון ודרום ונקרא המערב ימה, בעבור הים הגדול שהוא בארץ ישראל בפאת מערב, כי כנגד ארץ ישראל ידבר וזה האיל מנגח לפניו גם מימינו, גם לשמאלו ולא לאחריו, כי ממזרח בא וכתוב קורא ממזרח עיט.
וכל חיות - אינם החיות הנזכרות בפרשה הראשונה, רק כל מלכים שמצא בדרך בואו.

פסוק ה
ואני, צפיר העזים - זהו אלכסנדרוס מוקדון וכך פירש המלאך, והוא בא מפאת מערב כי הוא היה מלך הערב ושם נולד ופירוש ואין נוגע בארץ, כאילו היה עף באויר במרוצה ומרוב מרוצתו לא היה נראה שהוא נוגע בארץ.
והצפיר - שעיר עזים ככה כתוב וצפירי עזים, בספר עזרא.
קרן חזות - מסובב וככה פירש המלאך שהוא המלך הראשון שהרג את ארתחששתא לשון כשדים הוא. ועוד אפרש.

פסוק ח
וצפיר, וכעצמו - בעבור שמת אלכסנדרוס כאשר גברה ידו ובימי בחרותו כמו בן שלשים שנה מת.
ותעלנה חזות - קרנים בחזות וזהו שנחלקה מלכותו לארבעה מלכים.
לארבע רוחות השמים - זהו וד' ראשין לחיותא, מקום המלכות לכל אחד מהם המקום הראשון ארם, והשני הוא מצרים והשלישי ארץ ישראל והרביעי ארץ פרס, וככה כתוב בספרי המלכים.

פסוק ט
ומן - הטעם ממלכות אחת מאלה יצאה קרן קטנה במספר צבאה והיא שהיתה בארץ ישראל באנטוכיא והוא אנטיוכוס וגבהה על מלכות מצרים דרום לארץ ישראל, כי רוחב מצרים מהקו השוה תשע ועשרים מעלות ורוחב ירושלים שלשים ושלש, על כן הוא בתוך היישוב כי כלו עד ששה וששים מעלות מהקו השוה, כי ארבעה ועשרים מעלות נוטה גלגל המזלות מגלגל המישור וטעם המזרח ארץ פרס.
ואל הצבי - כל ארץ ישראל צבי היא לכל הארצות.

פסוק י
ותגדל - גבריאל פירש זה וככה ועד צבא השמים שר הצבא שהוא מיכאל, הלא תראה ועתיק יומין יתיב וכתוב ובעת ההיא יעמוד מיכאל.

פסוק יב
ותשלך אמת ארצה - שביטל התורה ולשמור המצות כאשר יפרש.

פסוק יג
ואשמעה מלאך אחד קדוש - כמו רבים כל עמים.
לפלמני אלמוני - מלה מורכבת כי לא ידע דניאל שמו בתחילה ופלמוני מגזרת פלאי ואלמוני מגזרת אלם, ועתה קצר דניאל ודבר כמו מדבר חידה.
וטעם התמיד – הוא וממנו הורם התמיד בקש לדעת כמה ימים יעמד.
ותת - הוא תנתן.
וקדש - מכון מקדשו,
וצבא - ותפל ארצה מן הצבא והנה מרמס - ותרמסם.

פסוק יד
ויאמר, עד ערב בקר - עוד אפרשנו.
ונצדק קדש - שישוב קדש לצדק, בעבור שיאמר כמראה גבר אמר גבריאל.

פסוק יז
ויבא - טעם לאמר בן אדם בעבור שהוא במראה הנבואה בין המלאכים הקדושים, וככה יחזקאל הנביא.
ויאמר אלי הבן - נפשך בן אדם או לבך.
וטעם כי לעת קץ - לקץ ארוך, כמו: אנשי מדות.

פסוק יט
באחרית הזעם - יספר זעם השם על ישראל בימי יון ובימי אנטיוכוס עד שיטהרו החשמונאים את הבית, וזהו ונצדק קדש והנה שב לפרש כי המלך הראשון שהוא אלכסנדרוס הוא הקרן הנשברה מהרה, ופירש ארבע מלכיות וטעם מגוי, שכולם היו מגוי יון ולא א' בהם שהיה לו כח כמו אלכסנדרוס.

פסוק כג
ובאחרית מלכותם - על ישראל.
כהתם הפושעים - והנה הטעם כי בעבור שהיו פושעי ישראל רבים על כן נמסרו ביד היונים.
מלך עז פנים - הוא היה אנטיוכוס והשר שלו גלינוס. ויש מהגאונים שאומרים: שמלך עז פנים הוא הקדרי שיצא בשנת ארבעת אלפים ושנ"ד שנה והנביא ידבר על האחד מהארבעה מלכים שמלכו תחת אלכס נדרוס, וככה פירש עוד בנבואה הרביעית ועמד

מלך גבור שהוא אלכס נדרוס, ואמר: ובעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים והנה אין זה כאשר דבר.

פסוק כד

ועצם כחו ולא בכחו - רק בעבור חטאת ישראל ליסרם השם.
והשחית עצומים - זה פירוש ותפול ארצה מן הצבא ומן הכוכבים ותרמסם והוא השחית רבים מישראל.
ופירוש: ועד צבא השמים הגדיל – שהוא שר השרים שהוא מיכאל כי הוא השר הגדול ותחתיו שרים ועוד אדבר על זה והוא בטל עולת התמיד והחריב הבית וזהו והושלך מכון מקום מקדשו, ואל תתמה בעבור שאמר שהוא מקדש מיכאל, כי מקדש השם הנכבד הוא כמו: תורת משה, הוא מטה האלהים.

פסוק כה

ובאפס יד ישבר - כי ידוע הוא אנטיוכוס נפל מן הגג ונשבר ומת. הגאון רב סעדיה אמר: כי אלפים ושלש מאות הם שנים ותחלתם מגלות מצרים. ומה טעם להחל משם, ועוד איך הוא שנה ערב ובקר, לפי דעתו כבר עבר המועד זה שנים רבות. והנכון בעיני: כי שש שנים וחדשים עמדו ישראל בימי אנטיוכוס בצרה גדולה וכן כתוב בספר יון והנה זה המספר הם ימים.
והטעם אלפים ושלש מאות בקר - והם שש שנים משנות החמה ושלשה חדשים וימים מהם משנות הלבנה קרוב משש שנים וחצי, על כן אמר המלאך: ומראה הערב הבקר אמת הוא, והטעם שהוא כמשמעו ערב ובקר, ולולי שמצאנו זה המספר כתוב וכבר עבר, לא יכול אדם להבין זה המספר, על כן אמר דניאל: ואשתומם על המראה ואין מבין וכבר דברי קץ הגאולה סתומים וחתומים, גם דניאל לא ידע הקץ כי כן אמר: ואני שמעתי ולא אבין. וכן אמר באחרונה וחתום הספר עד עת קץ והמשכילים יבינו בהגעת הקץ מדברי המלאך.

פרק ט

פסוק א

בשנת אחת - כבר פירשתי זה כי זה אינו דריוש בן אחשורוש, שהוא בן אסתר המלכה:

פסוק ב

בשנת אחת - כל הגאונים פה אחת הסכימה דעתם עם דעת הקדמונים שאמרו: שטעה דניאל בחשבונו כי לא חרבה ירושלים רק כאשר נתפש צדקיהו והיא היתה שנת תשע

עשרה שנה למלך נבוכדנצר, כי ירמיה הנביא אמר לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם וככה היה כאשר נהרג בלשצר ומלך כורש אז צוה ועלו ישראל מבבל אל ירושלים וזאת היא הפקידה והנה נשארו לחרבות ירושלים תשע עשרה והם מלכות כורש הפרסי. וכשתחשוב מלכות דריוש המדי הזקן גם מלכות אחשורוש ושנים שתים למלכות דריוש הפרסי הוא בן אסתר, אז מלאו לחרבות ירושלים שבעים שנה. ואמרו: כי דניאל החל לחשוב החרבן מעת שהוליך נבוכדנצר יהויקים אל בבל והנה מלך אחרי כן שמונה שנים. גם יש אומרים: שנה לצדקיהו והנה שלמו לחרבן ירושלים שבעים שנה. והיה יהודה הלוי אומר: יש לתמוה איך טעה דניאל שהיה נביא וחכם בשבעים שנה י"ט שנה?! ואמר: כי חשבון שבעים שנה למלכות בבל כאשר חרבה ירושלים ואז היתה הפקידה, לא כאשר אמרו הגאונים, והעד שאומר בדברי הימים: ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלוך מלכות פרס וכורש הפרסי תחלת המלכים ושם כתוב: למלאת דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה. ואני אמרתי לו: אם מחרבות ירושלים סופר מה טעם לספור הכתוב בשנת שמונה למלכו הוא שנת י"ט? והוא ענה: אמור לי אתה טעם חשבון: ויהי מקץ ארבעים שנה?! ואני אמרתי לו: ידענו כי הנביא אמר על כורש: הוא יבנה עירי וגלותי ישלח ולא התנבא שיבנה הבית והוא שלח הגלות והחלו לבנות הבית וליסד הבית וצרי יהודה מנעום לבנותו. וכתוב: הן קריתא דך תתבנה ושוריא ישתכללון. ושם כתוב: לבטלא גבריא אילך וקריתא דא לא תתבניא ובטילו המו באדרע וחיל. וזה הכתוב כבר פירשו למלאות דבר ה' בפי ירמיהו שאמר: כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה, והנה טעם ששבו אל ירושלים ועמדה חרבה עד רצתה הארץ את שבתותיה. והוא אמר לי: מי הביאך בצרה הזאת? אז עניתי: והלא כתוב בספר עזרא: והות בטלא עד שנת תרתין למלכות דריוש מלך פרס והתנבי חגי נביאה וזכריה בר עדו אז קם זרובבל ויהושע לבנות וכתוב: ועמהון נביאים די אלהא מסעדין להון ושם כתוב ביה זמנא אתא עליהן וגו' וכתב אגרת לדריוש המלך והוא צוה למבנה בית אלהא דך ובנו ושכלילו מן טעם אלה ישראל ומטעם כורש ודריוש המדי וארתחששתא הוא אחשורוש, כי גם הוא צוה רק האמיץ ככורש. ורבי יהודה ענה: כל זה מה יועיל לך?! אז השיבותי לו: הנה אתה מודה כי זכריה התנבא בשנת שתים לדריוש הפרסי שאמרו שהוא בן אסתר כאשר כתוב בספרו, והנה שם כתוב: עד מתי לא תרחם על ירושלים אשר זעמתה זה שבעים שנה. אז שתק.

פסוק ג
ואתנה את פני - לנכח מערבית דרומית.
וטעם האלהים – שהוא לבדו באמת האלהים.
וטעם לבקש תפלה – בלבי וככה התפללתי.

פסוק ד
ואתפללה, אנא - כמו אמנם וכמוהו: אנא ה' כי אני עבדך, אנא חטא העם הזה. והנגיד ז"ל אמר: כי שתי מלות הן והן אל נא מגזרת הואל והלמ"ד מבולע כלמ"ד יוקח. ואין צריך.

פסוק ה
וסור - שם הפועל, כמו: זכור את יום השבת.
והטעם סור – סרנו.

פסוק ו
שרינו ואבותינו - שהיו זקנים וכאשר הזכיר שחטאו השרים והאבות, הזכיר כי גם להם בשת פנים.

פסוק יא
ותתך - כמו תתכו בתוכה דרך משל.
כי חטאנו לו - שב למלת האלהים.

פסוק יד
וישקוד - כמו: שוקד אני. וטעם למען ה' למען זה השם שאנחנו מזכירים. ורבי משה אמר: למענך ה' ובדרש למען אברהם שקרא בתחילה זה השם הכתוב באל"ף דל"ת.

פסוק טו
אדני שמעה - זאת התפלה.
אדני סלחה - העוונות שהודיתי ועשה ואל תאחר להאיר פניך על מקדשך השמם.

פסוק כ
ועוד הייתי מדבר ומתפלל - דברים שלא נכתבו ומפיל תחינתי על כן הוצרך לומר פעם אחרת ועוד אני מדבר בתפילה.
וטעם מועף - כאילו אמר העיפו שהיה מוכרח לעוף,

פסוק כא
וטעם ביעף – כי הוא יעף מרוב המרוצה והנה ביעף שם על משקל: ואדם ביקר בל ילין.
וטעם כעת מנחת ערב – כי היה צם ובוכה ככתוב בצום.

פסוק כב
ויאמר - המלאך שמע דניאל כי עתה יצאתי ממערכת המלאכים, או מהיכל שמים להשכילך בינה.

פסוק כג
בתחילת תחנוניך יצא דבר - מלפני השם הנכבד כדרך: הדבר יצא מפי המלך. והטעם: דבר שנגזר להיות ככה בלא תוספת ולא מגרעת.
ואני באתי להגיד - לך הדבר.
כי חמודות אתה - בחסרון איש, כמו: ואני תפילה.
ובין בדבר - שיצא.
והבן - לבך.
במראה - אמר יפת: במראה הזאת.

פסוק כד
שבועים - אמר הגאון רב סעדיה: כי אלה שבועים הם שנים והעד שאמר אח"כ: עד מלאת שלשת שבועים ימים ולא הזכיר עם שבועים שבעים ימים והנה הם כמו: שבע שבתות שנים. ונכון פירש, כי חצי השבוע שהזכיר הוא אלף ימים ומאתים ותשעים כאשר אפרש בראיה גמורה, רק פירוש אלה השבועים השבעים - קשה עד מאוד. ועוד: כי לכלא הפשע ולהתם חטאת - לא ידענו אם הכל לשבח או לגנאי, כי הנה נראה ממלת לכפר עון ולמשוח קדש קדשים - שהוא לשבח, רק ולחתום חזון ונביא איננו לשבח, אם כן איך נוכל לתקן מלת לכלא פשע ולהתם חטאת להיותם לשבח?! וככה לחתום חזון ונביא והנה מצאנו כתוב: כי לא שלם עון האמורי והוא לגנאי, והטעם כי עד עתה לא בא יום אידו וקץ עונש עונו כמו: גדול עוני מנשוא, וככה אם יקרך עון, וככה: תם עונך נשלם העון שלך והנו לגנאי, ויוכל המשיב לענות כי הנה החטאת והאשם. ועוד: מלת אנא שא נא הפך הדבר ונשא את עונה והנה הכל יתפרש לפי ענין המקום ויורה להביא צדק עולמים לשבח.
וטעם ולחתום חזון – שכל הנביאים התנבאו על דבר בית שני. ועתה אומר דברי הגאון אמר: כי יצא דבר פירושו שגזר שתחרב ירושלים עם בית שני ארבע מאות ותשעים שנה והם שבועים שבעים, רק אתה טעית בחשבונך שנשלמו שבעים שנה ואינם רק שבעה שבועות שהם מ"ט שנים ולא חשש להזכיר השנתים כי נ"א היו ופירש עד משיח נגיד, שהוא כורש המלך והביא ראיה מדברי הנביא: כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו ושבועים ששים ושנים הם ימי בית שני. והנה יש להקשות, כי המלאך

אמר בתחלת תחנוניך יצא דבר. ועוד: איך יערב שני הגלות עם שנות בית שני, ואיך נפרש לכלא הפשע ולהתם חטאת? ועוד: מה נעשה בשבוע הנשאר שאמר: והגביר ברית לרבים שבוע אחד אחרי שבועים ששים ושנים, והיה ראוי להזכיר כי עוד נשארו שלשת שבועים וראייתו, כי כורש הוא משיח איננו נכונה כי למשיחו הוא נביאו וככה כתוב: יען כי משח ה' אותי.

וקודם שאומר דעתי אפרש והגביר ברית לרבים - זה היה ידוע, כי טיטוס כרת ברית עם ישראל שבע שנים ושלש שנים וחצי בטל התמיד בבית שני לפני חרבן הבית, וככה כתוב בספר יוסף בן גוריון.

ואמר: על כנף שקוצים משומם - ששמו שקוצים בדביר אחר המספר הנזכר כאשר נלכדה ירושלים, וכתוב בנבואה הרביעית וחללו המקדש המעוז, זהו יום נלכדה ירושלים בימי טיטוס והסירו התמיד קודם זה, ונתנו השקוץ משומם וככה כתוב ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף ומאתים ותשעים והוצרך דניאל לפרש כמה ימים שלמים הם חצי השבוע, בעבור שני האדרים גם בעבור מלת חצי, כי יתכן שאיננו חצי שלם פחות או יותר כמו: וחצי שבט מנשה ורבים ככה. ודע כי ימים לעולם הם ימים ולא שנים, רק יתכן אם אמר ימים להיות שנה תמימה בשוב ימי השנה, כאשר היו כמו מימים ימימה שהם ימי השנה שלימה ימים תהיה גאולתו רק כאשר יאמר עם ימים מספר שני ימים או שלשה, לא יתכן להיותם שנים רק ימים כאשר הם על פירוש שנתים ימים שהיו שנתים שלמים, ששבו הימים כאשר היו וככה עד חדש ימים שתראה הלבנה על המתכונת שנראתה ביום הראשון מהמספר, על כן אמרתי כי ימים אלף ומאתים ותשעים הם חצי השבוע שהזכיר, וככה אשרי המחכה ויגיע לימים כאשר אפרש, ואילו היו שנים איך יחכה אדם אלף שנים ויגיע וכתוב: ימי שנותינו בהם שבעים שנה?! והנה מצאנו נחמיה אמר: אשר העיר בית קברות אבותי חרבה ושעריה אכלו באש וכתוב גם אותי צוה להיות פחה בארץ יהודה וכתוב עליו הוא יבנה היכל ה' והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו וירמיה התנבא עליו, ומלך מלך והשכיל, ובעזרא כתוב על נחמיה: ואתה הוה להם למלך.

ועתה אפרש שבועים שבעים - הם ממוצא דבר בתחילת תחנוני דניאל לכלא הפשע כמו: כי לא שלם עון האמורי.

ולהתם חטאת - כמו: תם עונך.

ולכפר עון - לסבול עול הגלות.

לכפר עון - אבותינו ולהביא עת שידינם השם בצדק, או פירושו לגנאי, כי ביאת הצדק הוא שקיעתו, כאשר השמש ביאתו הוא שקיעתו, על כן הוא לגנאי, כי לשבח הוא להפך, כמו: אז יצא כנוגה צדקה והוציא כאור צדקך וזהו: קומי אורי כי בא אורך כי שקע אורך עד עתה.

ולחתום חזון ונביא - שיפסקו הנביאים ולחתום משיח קדש קדשים - והנה זה תחילת הגלות. ואל יעלה על לבך דבר המספר, כי הנה במספר מלך פרס מולד נוסף כפי דבר המלאך כאשר אפרש, ואם יש בחשבון תוספת או מגרעת לא יזיק, אולי יעלה על לבך דבר המולד, כי היודע רגע קדרות הלבנה בשנה הזאת ומצאנו קדרות אחרת לפני זאת מאה שנה, אוכל בה לדעת מקום הלבנה באמת וכפי חשבונו ישוב ברצונו אחרונית, או השנים הבאות. והנה פירוש: ותדע ותשכל ממוצא דבר להשיב ולבנות ירושלים.

פסוק כה

עד משיח נגיד שבועים שבעה - והנה תשע עשרה שנה שהם מלכות כורש ואחשורוש ושנתים לדריוש והוא מלך י"ב שנה, וככה כתוב בספר מלכי פרס ועשרים שנה מארתחששתא המלך.

והנה הכל שבועים שבעה - עד בא נחמיה ככתוב בספר עזרא ושבועים ששים ושנים שעמד בית שני וחצי השבוע פירשתיו. ואמר: משומם והוא פועל יוצא. והטעם שהוא משומם כל רואו וכל שמעו מישראל.

כז וטעם ועד כלה ונחרצה תתך על שומם - שהשיקוץ יעמוד בבית עד בא עת כלה ונחרצה, גזרה שנגזרה תתך על שומם הוא השיקוץ דרך תפילה, שיהיה שומם, כמו: בת בבל השדודה.

פסוק כו

ופי' ואחרי השבועים ששים ושנים יכרת משיח - שלא יהיה מישראל מלך עליהם והעיר והקדש ישחית עם נגיד שבא, שהוא אספסינוס שר מלך רומא בבואו על ירושלים עם בנו, גם עליהם כתוב בנבואה הרביעית וזרועים ממנו יעמדו וחללו את מקדש המעוז והסירו התמיד.

וטעם וקצו יבא - לקצו באניות.

ועד קץ מלחמה - שנלחם שנים רבות על ירושלים, עד שהיתה נהרסת שוממות.

פרק י

פסוק א

בשנת שלש - אמר הגאון: כי וצבא גדול כמו ודי הוה צבה. ור' משה בן בלעם אמר: שהוא כמו צבא לאנוש עלי ארץ. ולפי דעתי: כי אשר נקרא שמו יכנס בין שני דברים כאשר פירשתי: וירא ישראל על שפת הים מצרים מת, כי הארץ בלעתם כי כן כתיב בשירה וככה זה דבר וצבא גדול נגלה לדניאל במראות הלילה.

ואמת - את הדבר:

ובין את הדבר - שם הפועל, כמו: בין תבין את אשר לפניך.

ובינה לו - שם ובעבור היות הנגינה תחילה באות הראשון שבה מלעיל, כמו: עשה לי את החיל הזה או יהיו שניהם לשון צווי, ותחסר מלת ונאמר לו זאת המראה לא גילה אותה והעלימה, אולי כן צוה.

פסוק ב

בימים ההם הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים - וזה היה בחדש ניסן ואיך התאבל ימי חג המצות ולא שתה יין בליל פסח ליל חמשה עשר, כי כתוב: כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להתענות לפני אלהיך, ואני באתי בדבריך במצות השם, כי כן כתוב: כי עתה שלחתי אליך, רק שר מלך פרס עומד לנגדי עשרים ואחד יום שהם השלשה שבועים שהתענית, על כן אמרתי לבוא ולולי מיכאל שעזרני עודני הייתי שם במלחמה עם מלכי פרס, ועתה בשובי מאתך אשוב להלחם עם שר פרס וזה היה ביום ארבעה ועשרים לחדש הראשון, רק לא ידענו זה החדש אם הוא חדש ניסן או הוא חדש ראשון לשנה השלישית למלכות כרש, כדרך בעשרים וחמש שנה לגלותינו בראש השנה, והנה זה בעשור לחדש החמישי כי בו נשרף הבית.

פסוק ד

ואני הייתי על יד הנהר הגדול - כמו יחזקאל על נהר כבר.

פסוק ה

ואשא את עיני וארא - במראות הלילה כדרך זכריה הנביא. ודע כי מעלתם גדולה ממעלת גדעון ומנוח ואשתו והמשכיל יבין. אל"ף אופז - נוסף, כמו אל"ף אתמול ואזרוע ואשמור. וכתם - הוא עגול שיש בו פז.

פסוק ו

ומרגלותיו - כמו רגליו.

קלל - לטיש.

כקול המון - שישמיע קול גדול.

פסוק ז
וראיתי אני דניאל לבדי את המראה - ככה היה רואה במראות הנבואה.

פסוק ח
נהפך עלי למשחית - שם או תואר. ורבי משה אמר: כי כמוהו הר המשחית, ולפי דעתי שהוא פועל כדרך אשתוללו אבירי לב, שנאמר על ציון,
ולהיות משחית - מגזרת שמן המשחה והנה מרעיד תואר וכמוהו משמים בתוכה, והנה אם זה החדש ראשון הוא ניסן, הנה מראש חדש החל להתענות ולא ידענו האמת.
אמר הגאון: כי טעם עומד לנגדי - שהיה מלמד לו ושכח השנים יעמדו נגדו ואין טעם מאיש עומד לנגדו, כי כן חשב, על כן שאל: הלנו אתה אם לצרינו. ואמר: כי להלחם עם מלך פרס פירוש לעזור לו, וכמוהו: התלך אתי למלחמה, כי אתי כמו עמי ואין זה נכון, כי וילחם עם ישראל גם ונלחמה אותם במישור הכל להפך. וזה שהזכיר: התלך אתי למלחמה, אין אתי דבק למלחמה כי אם ההליכה. ועוד: אם היה עוזר אותו איך כתוב והנה יוצא והנה שר יון בא שהשחית מלך פרס שהיה זה המלאך עוזר אותו ועוד אפרש כל זה.
וטעם אחד השרים הראשונים – כדרך: היושבים ראשונה במלכות, על כן נקרא: השר הגדול ולולי זה הייתי שם ומלכי פרס הם שרי פרס, הם השרים העומדים על פרס, כאשר הוא מיכאל עומד על ישראל.
וטעם באחרית הימים – כי עתה יספר בנבואה כל אשר יקרה עד בוא המשיח תאבדנה כל מלכיות הארץ, כאשר פירש גם יפרש.

פסוק יז
והיך - כמו: איך, כמו: יתר ההמון, שובו אתיו ורבים ככה.

פרק יא

פסוק א
ואני. היה בספרד חכם שמו בן היוצר, וחבר ספר הקץ ופירש למועד מועדים וחצי אלף וחמש מאות שנה ותחילתם משנת אחת לדריוש המדי והנה טעה כי חשב כי זה הפסוק דברי דניאל ואיננו רק דברי המלאך, כי הוא דבק למעלה. ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם - והטעם: אם עזרני עתה בהלחמי עם שר פרס, גם אני עזרתיו עם שר כשדים, אז מלך דריוש המדי כאשר הוא כתוב: ודריוש מדאה קבל מלכותא וזהו: ואני

בשנת אחת לדריוש המדי עמדתי למחזיק ולמעוז למיכאל והעד שהם דברי המלאך, כי כתוב אחריו ועתה אמת. ויש לתמוה מהפסוק, ואם טען הטוען הראה לי כמוהו שהפסיק וחזר במלת לו, על הפרשה העליונה הראיתי לו, וירא אליו ה' באלוני ממרא, ויגש אליו יהודה וקודם שאדבר על דבר פרס אדבר על דבר המלאכים ואין ביניהם קנאה. וכתוב: עושה שלום במרומיו והנה הם סודות עמוקות לא יבינום רק אחד מני אלף, ואומר בסוד התולדות ודברי נשמת אדם שאיננה גוף וחכמת הגלגלים ותנועתם עם דברי המשרתים והמזלות, ועתה ארמוז לך רמיזות כי כבוד אלהים הסתר דבר ואתה שים לבך לתבונה והשם יתן לך חכמה.

נאום אברהם המחבר: הנה נא הואלתי לדבר האחד שהוא טרם החשבון הוא, מפאה אחת סבת כל החשבון ומפאה אחרת הוא כל החשבון לא יוסיף ולא יגרע והוא סבת כל תוספת וחסרון, והוא לא יקבל כפל ולא חילוק והוא סבת שניהם וזה האחד הוא עולם הראשון כנגד העולמות שהם אחריו, וזה העולם אינו גוף והוא הנקרא מראה כבוד השם העליון ולא ישתנה בעצם או במערכת, ואין לו זמן ומקום והשם הנכבד בקרבו. והעולם השני שהוא התיכון, שם נשמות צורות אמת בלא גופות, גם נשמות בגופות ואין להם מספר אצלינו גם הגופות כגופות וכולם הם נכבדות, כי אין להם הפך או תמורה או שינוי בעצמם, רק על דרך מקרה במערכת תנועתם וזה העולם יקרא: היכל הקדש והם שמי השמים ושם כסא הכבוד ושם מיכאל וגבריאל, על כן תירגם יונתן בן עוזיאל קדיש במרומא בית שכינתיה וזה הוא שהזכיר בתחילה יושב על כסא והוא כסא הכבוד ושוליו. והטעם ושולי הכסא מלאים את ההיכל ואמר קדיש על ארעא עובד גבורתיה והנה השנים הנעלמים והזכיר אחרי כן קדיש בעלמי עלמיא. ודע כי התואר לא ישתנה כנגד המקומות על כן סוד דבריו הוא וקרא והנה גופות העולם התיכון לא תחילנה ולא תכלינה, וכתוב על זה העולם הללוהו כל מלאכיו, גם צבאיו גם המשרתים גם שני המאורות, ואמר על הכל: כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור, ויש הפך בתנועות מי מהם הולכים ממזרח למערב והפך גם צפונית גם דרומית גם בקו השוה גם ישרים במרוצתם גם שבים אחורנית, גם עומדים גם מהירים גם מתאחרים גם עולים גם יורדים גם נראים גם נעלמים גם מתחברים המשרתים לבדם ק"כ מחבר, והם העליונים אין קץ להם ופעמים לנוכח ופעמים במבט אהבה, ואומר וכל זה אין ביניהם רק ככה יתחדשו מעשים בעולם השפל, בעבור תנועתם והשתנותם פעם לטוב פעם לרע, ואלה דברים צריכים פירוש ארוך ולא יכילם ספר אחד לדעת סודם על מה זה. והעולם השלישי הוא מתחת לרקיע, וכולו מלא גופות דקות גם עבות וגופות יש בהם נשמות

גם רוחות גם נפשות והאדם לבדו הוא סוד זה העולם השפל ובעבורו נברא ונשמתו קשורה בנשמות העליונות, ובעבור כי המדבר אדם גם השומע הוא אדם על כן העליונים על האדם גם השפלים על מתכונת האדם, והנה אדיר העליונים וישפילם כי לא אוכל לדבר אם לא יעשה ככה ויגביה השפלים. על כן אמרו חכמים ז"ל: דברה תורה כלשון בני אדם. יאמרו: וראש עפרות תבל, וכסה את עין הארץ, והאזיני ארץ הטי אזנך, ועל האבן כי היא שמעה דבר ה', ותפתח הארץ את פיה, מירכתי ארץ בלב ימים, על שפת הנהר, יד הירדן, וכובע ישועה בראשו, עיני ה', באזני ה', כי פי ה' דבר, בדבר שפתיך, אף ידי יסדה ארץ, וימיני טפחה שמים, ויאמר ה' אל לבו, על כן המו מעי לו, ותחת רגליו, ועל זה הדרך, ויחר אף ה', אוהב ה', וילך ה', ה' למבול ישב, הנה ה' רוכב על עב קל, עורה למה תישן, ויקץ כישן ה', החשתי מעולם, אחריש אתאפק. והנה שר פרס הוא הפקיד על המחברת הגדולה או האמצעית והנה דניאל הזכיר הפקיד בשם המלאך, ודבר העוד הוא המבטי שהוא מאהבה וטעם כ"א יום כנגד הפקיד על דניאל בעצמו, כי כאשר יש פקידי על כל גוי כן יש על כל איש והפך זה וזה היא המלחמה, והנה זה העולם השפל הוא עולם ההפכה והתמורה בעצם ובמערכה ובתנועה, והצורה שהזכיר דניאל היתה נראה לו במראות נבואה. וכבר גליתי לך סוד המלאכים הקדושים בדרך קצרה ברמיזות ויש ראיה על כל זה מדברי הנביאים, גם ראיות מחכמות החיצונות, ודע כי גזירות העוברות והעתידות באות מהשמים והם דברי השם וכתוב: לעולם ה' דברך נצב בשמים וסוד המערכות מתחילת בריאתם על כל מערכות השמים הם הספרים, על כן סוד החלומות, ועתה אשוב לפרש דברי המלאך.

פסוק ב

ועתה - אמר הגאון: כי מלכי מדי ופרס הם ד' ואלה הם: דריוש המדי, וכורש הפרסי, גם אחשורוש, ודריוש הפרסי, שהרגו אלכסנדרוס ופירש הנה עוד שלשה מלכים עם כורש ויהיה פירוש והרביעי שהוא דריוש הפרסי הוא רביעי לדריוש המדי, כי זאת הנבואה היתה בשנת שלש לכורש הפרס. ורבי משה הכהן הספרדי אמר: כי ו' מלכים היו: הא' דריוש הזקן הוא המדי, והשני כורש הפרסי, והג' אחשורוש, והד' ארתחששתא, שצוה שלא תבנה עיר הקדש. וה' דריוש הפרסי, שצוה לבנות הבית. והו' הוא ארתחששתא העשיר, שהרגו אלכס נדרוס, הוא שעלה עזרא גם נחמיה בימיו כאשר הוא כתוב. ולפי דעתי: יהיה פירוש הנה עוד שלשה מלכים והרביעי לא יספר עמם כורש, כי הכתוב עוד שהן עתידין להיות ויש לטעון עליו אם פירוש עוד ככה, למה אמר הנה עוד שלשה מלכים, כי משמע דברו לא יותר ולמה אמר והרביעי והנה היה ראוי שיאמר הנה עוד

ד' מלכים?! ויש עוד להשיב: הנה כורש מלך שלש שנים כי כן כתוב, וכתוב במגלה כי מעשה המן היה בשנת י"ב למלכות אחשורוש ובספר מלכי פרס כי כל מלכותו ארבע עשרה שנה, א"כ מתי מלך ארתחששתא הראשון שצוה שלא תבנה הבית?! ולפי דעתי: כי חמשה מלכים הם מלכי מדי ופרס: הא' דריוש המדי, והב' כורש הפרסי, וגם הג' הוא אחשורוש וזה השם הוא לשון פרסיים ובלשון כשדים הוא ארתחששתא, הוא שצוה שלא תבנה ירושלים, וככה כתיב: בימי אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים והנה פי' השטנה והאגרת בלשון תרגום כאשר נכתבה והפירוש הפרשה הנזכרת בימי ארתחששתא כתב בשלם ואין זאת השטנה דברי המן, כי לא היתה בתחלת מלכותו רק כאשר מלך אחשורוש צוה שיעלו היהודים ויבנו הבית, על כן כתוב: כי סליקא מן לותך כי ברשותו הלכו ובעבור האגרת שנכתבה לו החמיץ ככורש וזהו ומטעם כורש ודריוש וארתחששתא מלך פרס. ועל דרך הפשט, אילו היה מלך אחד היה כתוב כורש הוא דריוש הוא ארתחששתא כמשפט הלשון והנה אחר כורש היו שלשה לבדם והם אחשורוש שהוא ארתחששתא הראשון, והשני דריוש הפרסי שהוא רביעי לכורש, שהנבואה בימיו הוא ארתחששתא שמלך שנים רבות, כי הנה כתוב בעזרא שנת שלשים למלכותו, ושם כתוב כי הוא מלך בבל, כי כן הבבלים קראו שמו ארתחששתא והיה שמו בלשון פרס דריוש, כי כתיב בספר מלכי פרס כי דריוש היה שם המלך שהרג אלכס נדרוס.

וטעם יעיר הכל – כי אנשי מלכותו שלחו בעבור אלכסנדרוס גם שריו הרגוהו בלילה במקום שברח שם, זה אחשורוש שהיה דריוש.

פסוק ג

ועמד מלך גבור - זה הוא מפורש אלכס נדרוס, שנחלש דריוש מפניו.

פסוק ד

וכעמדו - טעם וכעמדו שמת קרוב לשלשים שנה.

ותחץ - כבר פירשתיו.

ולא לאחריתו - פירושו ולא לבנו וככה: ואחריהם בפיהם ירצו סלה.

ולא כמשלו - לא היה אחד מהארבעה שמלכו תחתיו כמוהו בממשלה.

וטעם ולאחרים מלבד אלה – שקשר וגם אחרים על הארבעה מלכים שמלכו בארבעה מקומות כאשר פירשתי. והנה אומר לך עתה כלל: כי מתחלת ויחזק מלך הנגב עד וזרועים ממנו יעמדו וחללו המקדש המעוז שהוא בפירוש חרבן בית שני, מלחמות שעברו ולזכור פרטיהן ולחפש הספרים הקדמונים בספר יוסף בן גוריון, אילו היינו

יודעין כל דבריו לא יועילנו עתה לדעת שעבר, ועל כן אפרש המלות והטעמים בדרך כלל ואחר חרבן הבית אפרש בדרך פרט עד וכעת קץ, כי משם הם העתידות שנשארו כאשר אפרש.

פסוק ה
ויחזק מלך הנגב - שהוא מלך מצרים ממלך הצפון שהוא מלך ארם ומן שריו.
ויחזק עליו - מלך הנגב.

פסוק ו
ובת מלך הנגב - היא מלכת שבא וזאת המלכות תקרא בלשון ישמעאל אלימן, ועד היום אשה מולכת עליהם והיא ברשות מלך מצרים עד היום וזאת שבא, היא נגד הנגב כנגד ארץ ישראל וזה הדבר ידוע הוא בספרים ושכחתי שמם.
וטעם לעשות מישרים – שלום בין המלכים והנה מלך צפון רצה לקחת אותה לו לאשה.
לא תעצר כח הזרוע - ומלך מצרים יקחנה בחזקה גם יקח יולדתה וחכמי המזלות שהיו עמה, וזהו: ומחזיקה בעתים.

פסוק ז
ועמד, שרשיה - שרשי זאת הבת והמ"ם ישמש בעבור אחד מן בניו של מלך מצרים והוא בן המלך.
ויבא - אל מלך צפון ובמבצרי מעוזו.

פסוק ח
וגם אלהיהם - יבא בשבי אל מצרים.

פסוק ט
ובא במלכות מלך הנגב - ישוב לארצו ולמלכותו למצרים.

פסוק י
ובניו יתגרו - בני מלך צפון, כי כבר הזכיר והוא שנים יעמוד ממלך צפון.
ומלת יתגרו – כמו ואל תתגר בם מלחמה.
ובא בוא - ההמון מלך צפון.
ושטף - שיביא אניות עד מעוזו של מלך הנגב.

פסוק יא
ויתמרמר - מגזרת שימי לך תמרורים.
ונלחם עמו - פירוש שהוא עם מלך הצפון, כמו: ותראהו את הילד, והוא צוה לי אחי.
והעמיד - מלך הנגב המון רב.

ונתן - המון מלך הצפון בידו.
ונשא - המון הנחלש.
והפיל רבואות - מהמון מלך הנגב.
ולא יעוז - מלך הנגב.

פסוק יג
ולקץ העתים - פירוש שהם שנים יבואו עוזרים רבים למלך הנגב, ובימים ההם יקומו פריצים מישראל ואלה היו בימי שמעון בן שטח והוא האמת.

פסוק טו
ויבא - וזרעות מלך הנגב לא יעמדו הם העוזרים עם מבחוריו.

פסוק טז
ויעש - מלך צפון הבא אל מלך הנגב כרצונו.
בארץ הצבי - ארץ ישראל וישחית רבים מהם.

פסוק יז
וישם פניו לבוא בתוקף - כל מלכות מצרים שהוא הנגב.
וישרים עמו - ויעשו עמו שלום.
ובת הנשים - היא מלכת שבא יתן לו מלך הנגב להשחיתה, כי ברשותו היא תסרח וזהו: לא תעמוד ולא לו תהיה - שלא יקחנה.

פסוק יח
וישב - הקצין שהיה מחרף ישיב גמולו בראש, שיעלה לו כמו: חרפתו לא יותר.

פסוק יט
וישב - ישוב זה לארצו.

פסוק כ
ועמד על כנו - על מתכונתו, מלך שיעביר נוגש ויהיה לו הוד מלכות.
וישבר – ולא בהדר, ועמד מלך אחר הפך תולדת הראשון, שזה יהיה נבזה.

פסוק כא
בחלקלקות - במחשך בלי עצה.

פסוק כב
וזרועות - אניות.
וגם נגיד - אחד מבני הורדוס.

פסוק כג
ומן - ובעבור שיתחברו אליו רבים, יקח עצתם ויעלה בהם ויתפש מדינה, יחשב מחשבת ולא תהיה עתה, על כן אמר: ועד עת אחרת תקומנה.

פסוק כה
ויער - יעיר כמו יקים יקם סערה לדממה.
ולא יעמד - מלך הנגב לפני מלך צפון.
כי יחשבו עליו - יועציו וסגניו מחשבות.

פסוק כו
ואוכלי פת בגו - של מלך מצרים.
וחילו ישטוף - מלך הצפון והנה חיל מצרים הוא השטוף, ואחר כך ישלימו מלך הנגב ומלך הצפון.

פסוק כז
ושניהם, לבבם למרע - לעשות רע לארץ ישראל.
וטעם כזב – שלא תקום עצתם ולא תצלח כי עוד נשאר קץ למועד, שילכו ישראל בגולה וישוב מלך צפון לארצו.

פסוק כח
ולבבו על ברית קדש - להפר הוא הברית שהיתה בין מלכי ארם ובין יהודה בן חשמונאי, ואחר שעשה חפצו ושב לארצו, למועד שנה אחרת ישוב.

פסוק כט
ובא בנגב - היא פאת מצרים.
וטעם ולא תהיה כראשונה וכאחרונה – כי בביאה ראשונה עשה כל חפצו וככה בביאה אחרונה שהיא השלישית, שהחריב בית המקדש, גם מצרים כי בביאה השניה היא האמצעי,ת יהיה כחלש וכן כתוב: ובאו בו - ובאו עמים.

פסוק ל
ציים - הם האניות.
וכתים - הם אנשי ארם.
ונכאה - זה מלך צפון.
ושב - לארצו בבושת פנים.
וזעם על ברית קדש - הוא אגריפס.
ועשה - חיל כבד.

ושב - לנגב.
ויבן על עזבי ברית קדש - הם אנשי ירושלים שקשרו על מלך והרגו אנשיו וחללו המקדש, המעוז שהיה לישראל, כמו: גאון עוזכם, ובאה זאת המלה על דרך הארון הברית שפירושו הארון ארון הברית, וככה הספר המקנה היין החמה. עתה ספר חרבן בית שני, ויש לתמוה מחכמי צדוקים שפירשו זה לעתיד, ואמרו: כי המקדש היא מיכ"א שיחוגו עליה הישמעאלים והסירו התמיד, החמש תפילות ונתנו השיקוץ עכו"ם ואלו התועים, איך יתכן שיקרא מקדש רק ירושלים לבדה, וככה שמה בלשון ישמעאל בית ואיך הוא מיכ"א קדש, והלא פקחו אלה העורים את עיניהם וראו כי יש במיכ"א שיקוץ עד היום והלא מרקוליס שאליו יחוגו כל ישמעאל ממזרח וממערב לזרוק אבנים שם, ואלה המפרשים חללו המקדש. והגאון ז"ל אמר: כי ועשה כרצונו המלך זהו הקדרי ראש מלכות ישמעאל. וזה לא יתכן, כי כתוב וכל חמדת נשים לא יבין וזה היה אוהב נשים ופירש נשים מדינות, וזה קרוב אל דרש ואיננו פשט. ועוד: מה יעשה בכתוב לאלה אשר לא ידעוהו אבותיו?! ועוד: אם היה אלה עכו"ם אין תשובה ממרקוליס, כי זה ידעוהו אבותיו ולא סרו אנשי מיכ"א למשמעתו, עד שנשבע להם שלא יסיר עבודת מרקוליס, ואין צורך להאריך. ובן היוצר חבר ספר במועד הקץ וגם נפצתי דבריו ככלי יוצר טרם בא מועדו, כי הוא מקוה מועד עבר וכלל אומר דבריו בדברי קץ. גם דברי רבי שלמה בן גבירול ז"ל: רצה לקשור הקץ במחברת הגדולה על שני הכוכבים העליונים. גם דברי רבי אברהם הנשיא בספר קצים ודברי היוצר ודברי רבי יצחק בן לב, וכל החושבים המלות או האותיות בחשבון גימטריא הכל הבל ורעות רוח, כי דניאל לא ידע הקץ ואף כי הבאים אחריו רק רמז המלאך דבר כאשר אפרש, רק לא פירש מתי יהיה ועתה אשוב לפרש.

פסוק לב
ומרשיעי ברית - ידבר על טיטוס שעזבו רבים מישראל בריתם.
וטעם בחלקות - כמו: דברו לנו חלקות על כן אחריו ועם יודעי אלהיו הוא השם הנכבד יחזיקו לבם.
ועשו - כאשר צום בתורתו.

פסוק לג
ומשכילי עם - זה דור אנשי המשנה ז"ל.
וטעם ונכשלו – גזרות שעברו עליהם.

פסוק לד
ובהכשלם - הטעם שהשם לא יניחם למחות שמם.

ונלוו עליהם - עם המאמינים.

פסוק לה
ומן - בכל דור ודור.
עד עת קץ – בא הגואל ישראל.

פסוק לו
ועשה - זה קוסטנטין שהיה מלך גדול על בבל ופרס ומצרים ואפריקא והשיב בבל לדתו, גם חביריו השיבו פרסיים והשבאים ומצרים ואפריקא לדתו והניח תורת ארם. וטעם ויתרומם. בלבו, ועל השם שהוא אל אלים ידבר נפלאות והנה אמר המלאך עליו והצליח וכבר עברו אלו הדברים אשר היו עתידים בימי דניאל, ועתה יחל לדבר על העתידות שנשארו. ודע כי ארם היא צפונית מערבית לארץ ישראל, גם קוסטנטינא היא צפונית ובעת קץ שיגיע קץ מלך הצפון אשר אמר והצליח עד כלה זעם, אז יבא קץ הגואל כאשר יפרש והנה לא הזכיר מתי יהיה זה, רק הזכיר כי זה המלך. והטעם בנו אשר יצא ועשה מלחמה עם מלך מצרים וילכוד את מצרים וילך לארץ ואז יהרג, ואחר ימים ידועים במספר מיום מותו, יבא הגואל לישראל.

פסוק מ
יתנגח עמו מלך הנגב - הוא מצרים ואין לחוש שתהיה מצרים אי זה דת שתהיה.
וישתער עליו מלך הצפון - על מלך מצרים, כמו: בסופה ובסערה ואם הוא כתוב בשי"ן כמו השירו ולא ידעתי ורבים ככה.

פסוק מא
ובא - זה מלך צפון שהוא מלך קוסטנטינא אל ארץ הצבי, והטעם אלו ימלטו מידו הדרים במקום שהיו שם אדום ומואב וראשית בני עמון, ויש בין ימי סנחריב וזאת הנבואה שנים רבות.

פסוק מב
וישלח ידו - מלך צפון.

פסוק מג
ומשל במכמני - תרגום ואשר לא צדה ודלא כמן ליה אולי הוא מגזרת דרכמונים וכושים, הם סמוכים למצרים יהיו במצעדיו של מלך צפון, שיסורו אל משמעתו.

פסוק מד
ושמועות יבהלוהו - מלך צפון ממזרח ומצפון הוא בבל ופרס והטעם הקרן הקטנה שהזכיר בנבואתו.

ויצא - מלך צפון:

פסוק מה
עד קצו - ושם ימות וזהו: והצליח עד כלה זעם:

פרק יב

פסוק א
ובעת - אז בא היום והגיע העת שאמר: עד די כורסון רמיו ועתיק יומין יתיב ולא נוכל לפרש, כי יעמוד מיכאל עמידה לבד הוא רק עמד להפיל כסאות של מלכי ישמעאל, והעד הכתוב אחריו: העומד על בני עמך וזאת הצרה תהיה על כל העולם ולא ימלטו רק בעבור היות מיכאל השר הגדול על ישראל, על כן ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר והם הצדיקים, וכתוב: ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי השם:

פסוק ב
ורבים - אמר הגאון: כי פירושו אלה שיקיצו יהיו לחיי עולם ואלה שלא יקיצו יהיו לחרפות ולדראון עולם, כמו והיו דראון והמלה אחת. והפירוש חרפה. והגאון אמר: כי רבים הם המעטים כמו: ורבים מביאים מנחה, ורבים מעמי הארץ מתיהדים ורבים יחלו פני נדיב. והטעם לפי דעתי: שהצדיקים שמתו בגלות יחיו בבוא הגואל כי עליהם כתוב כימי העץ ימי עמי ואז יתענגו בלויתן ובזיז ובבהמות וימותו פעם שניה ויחיו בתחית המתים בהיותם בעולם הבא, שאינם אוכלים ושותים רק נהנים מזיו שכינה. ואמר: כי כן פירוש ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, שבו נחתם הספר. ורבי ישועה אמר: כי ישני עפר משל על ישראל שהם בגלות כמו בתים והנה הגואל יבוא לטוב לצדיקי ישראל ולרע לרשעיהם. והמשכיל יבין הנכון משני הפירושים ודברי חכמים עוזרים הגאון ז"ל.

פסוק ג
והמשכילים, כזוהר הרקיע - שיקבל האור והמצדיקים לרבים מעלתם גדולה על כן אמר: ככוכבים לעולם ועד, כי מעלת הכוכבים גדולה ממעלת הגלגלים, אף כי הרקיע שהוא למטה מן הגלגלים.

פסוק ד
ואתה, סתום הדברים - שיכולת לדעתם.
וחתום הספר - שלא יראנו רק מי שראוי לראותו.
עד עת קץ - פירשתיו.
ישוטטו - כמו: ישוטטו לבקש דבר ה':

פסוק ה
וראיתי - שנים מלאכים.
וטעם אחרים – שלא היה אחד מהם שדבר עמו כל הכתוב למעלה.

פסוק ו
ויאמר - האחד מהם.
לאיש - כמו: איש לא נעדר ושאל אותו: עד מתי קץ הפלאות - וכל זה שישמע דניאל.

פסוק ז
ואשמע - הטעם שישבעו בדבר עומד כמו: אחת נשבעתי בקדשי הוא היכל הקדש והוא השמים, כמו: כי אשא אל שמים ידי כבר פירשתיו, כי מלך עולם נצח חי העולמים הוא השם המחיה הכל. והטעם המעמידם כמו החיים לאדם, וככה ואתה מחיה את כולם.

פסוק ח
ואני שמעתי ולא אבין - והנה התברר כי דניאל לא הבין קץ ביאת הגואל.

פסוק ט
ויאמר - טעם לך - כאומר לך לדרכך ואל תשאל יותר כי סתומים וחתומים הדברים וזה לאות כי בגעת הקץ יבינו המשכילים רמיזות המלאך, על כן אחריו יתבררו ויתלבנו משל מהגויות לנשמות שתתחכמנה ותקבלנה האמת.

פסוק יא
ומעת - פירשתיו, ואמר אחריו: אשרי המחכה ויגיע - והטעם שזה המספר כמו חצי שבוע והנה קרוב משלש שנים וחצי עמד הבית השני בלא עולה ואחר כן חרב, והלכו ישראל בגולה וקרוב מהמספר הזה יעמד ישראל בצרה גדולה שלא נהיתה כמוה עם הקרן הקטנה והוא ממלכות ישמעאל, כי רוב הגולה בארצם וזה הוא יתיהבון בידיה עד עדן עידנין ופלג עדן, ואין בלשון ארמית סימן לשנים כמו בלשון הקדש שנתים דרכים, והעד יפל באחת מהשתים, ולשון רבים דרכים והפחות שלשה, על כן כתיב עדן שנה אחת, כמו: למועדה מימים ימימה והנה ועדנין שלש שנים וחצי שנה, על כן יש צורך לנו וזהו למועד מועדים וחצי, כי למועד משרת הוא כמו למועד חדש האביב והנה מועדים שלשה ובעבור היות חצי שנה בקרוב, הוצרך לפרש מספר הימים, וזהו אשרי המחכה ויגיע, והטעם כי יסבול הצרה הגדולה כי שם כתוב להשניא זמנין. ודת וחבר דניאל אלה המספרים שאינן בזמן אחד, בעבור כי קרוב ממספר הימים שעמדה ירושלים בצרה לפני הגלות כמספרם יהיו הימים שיעמדו ישראל בצרה גדולה לפני בא הגואל, והנה התברר

כפי הפירוש הזה, כי כאשר יצא מלך צפון ויקח מצרים אחר שלש וחצי, יבא הגואל לישראל רק לא ידענו עד עתה מתי יצא זה המלך הנזכר אל ארץ מצרים.

פסוק יג

ואתה, לקץ הימין - הנו"ן תחת מ"ם וכמוהו ואתה קח לך חטין ועליה יכרעון אחרין ולא יאמין בחיין. גם מלת בנימן, אמר יפת בן עלי: כי זה הפסוק דברי דניאל לכל משכיל שילך לו ולא יחפש על קץ הימים, עד שימצאנו מי שגזר השם לבא הגואל בימיו, וזה טעם ותעמוד לגורלך אם נגזר להיותך חי. וזה הפירוש רחוק וכמה היה נכבד מאד פירוש הגאון אילו היה מספר לנו מה טעם לעמוד בגורל עם קץ הימים, כי הכל הם דברי המלאך ולא דברי דניאל, נשלם ספר דניאל במרחשוון שנת ארבעת אלפים ותתקי"ו בעיר רודוס והודות לשם לבדו שעזר ברוב חסדו את אברהם עבדו הוא המחבר הוא הסופר.